

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

TADEJA MILEK

**SLOVENSKI IZSELJENSKI TISK V ZDA MED
DRUGO SVETOVNO VOJNO
(primer časopisa Prosveta)**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2004

**UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE**

**TADEJA MILEK
MENTORICA: DOC. DR. SMILJA AMON**

**SLOVENSKI IZSELJENSKI TISK V ZDA MED
DRUGO SVETOVNO VOJNO
(primer časopisa Prosveta)**

Diplomsko delo

Ljubljana, 2004

KAZALO:

1. UVOD	1
2. SVET MED VOJNAMA 1939 IN 1945	3
2.1. ORIS VOJAŠKIH DOGAJANJ V SVETU	3
2.2. POLITIČNE ODLOČITVE	5
2.3. PROPAGANDA	6
2.3.1. VOJNA PROPAGANDA	6
2.3.2. PROPAGANDA MED DRUGO SVETOVNO VOJNO	7
2.3.2.1. Propaganda NOB – a	8
2.3.2.2. Propaganda jugoslovanske begunske vlade	9
2.4. OBDOBJE MED DVEMA VOJNAMA	10
2.4.1. DRUŽBENE KRIZE V JUGOSLAVIJI	10
2.4.2. VOJNO OBDOBJE 1941 – 1945	12
2.4.3. VOJNA V VOJNI	14
2.5. SLOVENIJA MED DRUGO SVETOVNO VOJNO	15
2.5.1. VOJAŠKO DOGAJANJE	15
2.5.2. VOJNA V VOJNI	18
2.5.3. NASTAJANJE NOVE LJUDSKE OBLASTI V SLOVENIJI	20
3. SLOVENSKI IZSELJENCI V ZDA MED DRUGO SVETOVNO VOJNO	22
3.1. NJIHOVO DELOVANJE V KORIST MATIČNE DOMOVINE	22
4. SLOVENSKI IZSELJENSKI TISK V ZDA MED DRUGO SVETOVNO VOJNO	27
4.1. SPLOŠNI PREGLED ČASOPISJA	27
4.2. PROSVETA	27
4.2.1. BIBLIOGRAFSKI OPIS	27
4.2.2. ZNAČAJ PROSVETE IN NJENA IDEJNA USMERITEV	27

4.3. UREDNIKI PROSVETE MED DRUGO SVETOVNO VOJNO	29
4.4. VSEBINSKA ANALIZA ODNOSOV DO PARTIZANOV, ČETNIKOV IN JUGOSLOVANSKE BEGUNSKE VLADE	31
- LETO 1939	32
- LETO 1940	36
- LETO 1941	38
- LETO 1942	42
- LETO 1943	47
- LETO 1944	53
- LETO 1945	58
5. ZAKLJUČEK	64
6. LITERATURA	66
7. ČASOPISJE	68
8. PRILOGE	69

Rada bi se zahvalila mentorici doc. dr. Smilji Amon za vse nasvete, predloge, ideje in predvsem za spodbudne besede; očetu, Slavi in Sandri za potrpljenje in zaupanje; svojim prijateljem Vesni, Marjani, Olijju, Goranu, Gregorju in Sebastianu pa za vsa produktivna druženja, ker so me prenašali, kadar sem bila slabe volje, me spodbujali takrat ko sem sama obupovala in ker so verjeli vame.

1. UVOD

V diplomskem delu sem najprej nameravala raziskovati usmerjenost celotnega slovenskega izseljenskega tiska v ZDA med drugo svetovno vojno, njegov odnos do sprememb v matični domovini, še posebej pa do narodnoosvobodilnega boja (v nadaljevanju NOB). Ker pa je v Združenih državah Amerike v času druge svetovne vojne izhajalo kar 19 slovenskih glasil, se je izkazalo, da je prvotno zastavljena tema preobširna, zato sem si za predmet preučevanja izbrala en časopis, dnevnik Prosveta, prvi slovenski delavski dnevnik v Ameriki in glasilo Slovenske narodne podporne jednote (v nadaljevanju SNPJ), v času druge svetovne vojne največje slovenske izseljenske organizacije v ZDA. Odločila sem se, da bom v pričujočem diplomskem delu raziskovala odnos Prosvete do NOB-a, predvsem pa do komunističnih teženj v matični domovini. Pri preučevanju Prosvete, ki jo hrani Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, sem naletela na precejšnje težave, saj nekatere številke manjkajo, sam časnik pa je shranjen na mikrofilmih in je na več mestih izredno nečitljiv.

Glede na to, da je velika večina ameriških Slovencev med drugo svetovno vojno podpirala narodnoosvobodilno gibanje in njegov boj za osvoboditev Jugoslavije izpod okupatorjeve oblasti, hkrati pa so živeli v izrazito proti komunistično usmerjeni deželi, je hipoteza diplomskega dela naslednja: *Prosveta je med drugo svetovno vojno – po letu 1943 – spremenila svoj odnos do komunističnega gibanja v matični domovini. To se je zgodilo predvsem po zaslugi informacij o NOB-ju, ki so jih svetovni javnosti posredovali Louis Adamič, drugi slovenski izobraženci ter člani angleških misij pri četnikih in partizanih.*

V prvih mesecih vojne je začela jugoslovanska begunska vlada silovito propagandno akcijo, s katero je skušala ob pomoči zavezniških vlad prepričati svetovno javnost, da se v Jugoslaviji proti okupatorju bori samo ena sila – četniki. Odnos do četnikov in posledično do partizanov se je v svetovni javnosti začel spreminjati šele v drugi polovici leta 1942, ko je angleška vlada dobila prva poročila svojih agentov (prvi je o tem poročal William Hudson, ki je po nalogu angleške službe za obveščanje že oktobra 1941 odšel v Jugoslavijo, da bi navezal stike s četniki) o delovanju še ene bolj uspešne proti okupacijske vojske – partizanov. Zato so svoje agente kmalu poslali tudi k partizanom, njihovemu zgledu pa je septembra 1943 sledila tudi ameriška vlada, ki je šele leto dni pozneje spoznala, da Mihajlović v resnici sodeluje z okupatorjem.

Pri izdelavi diplomskega dela sem uporabila historično-analitično metodo. S historično metodo sem orisala politično in vojaško dogajanje med drugo svetovno vojno v svetu, Jugoslaviji (spregovorila sem tudi o dogajanju v Jugoslaviji od njenega nastanka do začetka vojne) in v Sloveniji ter propagandno dejavnost tako fašističnih sil kot protifašistične koalicije. Na kratko sem predstavila delovanje ameriških Slovencev med drugo svetovno vojno v prid matični domovini. V posebnem poglavju sem orisala časnik Prosveta in urednika, ki sta ga urejala med drugo svetovno vojno in posledično pomembno vplivala na poročanje časnika o dogajanju v Jugoslaviji.

Z analitično metodo sem raziskala Prosveto med letoma 1939 in 1945. Čeprav sem se najbolj osredotočila na urednikove komentarje o jugoslovanski vladi, delovanju četnikov in partizanov, pa sem v analizo vključila tudi druga besedila, ki so poročala o jugoslovanski vladi, četnikih in partizanih. V Prosvetinih številkah, ki so izšle od leta 1939 do 1940, sem največ pozornosti posvečala komentarjem, ki so bili namenjeni komunistom in jugoslovanski vladi. Med prebiranjem števil, objavljenih od začetka leta 1941 do junija 1945, pa sem se osredotočila na tiste prispevke, ki so komentirali delovanje partizanov, četnikov in jugoslovanske begunske vlade. Raziskovala sem odnos Prosvete do partizanov, četnikov in jugoslovanske begunske vlade, na osnovi tega pa sem poskušala ugotoviti, kakšen odnos je imela Prosveta do komunističnih teženj, kako je gledala na vpliv komunizma v matični domovini in ali je odnos do komunizma v matični domovini med vojno kaj spremenila.

2. SVET MED LETOMA 1939 IN 1945

2.1. ORIS VOJAŠKIH DOGAJANJ V SVETU

Druga svetovna vojna, eden večjih oboroženih spopadov v zgodovini človeštva, je trajala šest let in zajela 61 držav oziroma 2,1 milijarde prebivalstva. Potekala je na več bojiščih: na vzhodnem bojišču (območje Sovjetske zveze), v Afriki in na Pacifiku; junija 1944 pa se je z zavezniškim izkrcajem v Normandiji odprla še zahodna fronta. V vojni je življenje izgubilo približno 55 milijonov ljudi. Čeprav naj bi se uradno začela z nemškim napadom na Poljsko 1. septembra 1939, pa nekateri zgodovinski viri kot začetek vojne navajajo japonsko invazijo Kitajske leta 1937 ali celo japonsko priključitev Mandžurije leta 1931 (http://en.wikipedia.org/wiki/world_war_II).

Nemčija je 1. septembra 1939 napadla Poljsko in jo 18 dni pozneje tudi premagala (Bauer, 1984: 40). Že prej so Nemčija, Italija in Japonska, ki so 27. septembra 1940 podpisale t. i. trojni pakt¹, tudi zaradi popuščanja Velike Britanije in Francije osvojile prostrana ozemlja. Nemčija je dobila Avstrijo in Češkoslovaško, Italija Abesinijo in Albanijo, Japonska pa Mandžurijo. Dva dni po nemškem napadu na Poljsko sta Francija in Velika Britanija Nemčiji napovedali vojno, vendar Poljski to ni pomagalo. Njeno ozemlje sta si razdelili Nemčija in Sovjetska zveza (v nadaljevanju SZ), ki sta 23. avgusta 1939 sklenili pakt o nenapadanju, s tajnim dodatkom o razdelitvi vplivnih območij, 28. septembra 1939 pa še pogodbo o novi razmejitvi. (Enciklopedija Slovenije, 1988: 339–342)

30. novembra 1939 je SZ brez vojne napovedi napadla Finsko. Rusko-finska vojna se je končala 12. marca 1940 s podpisom sporazuma, v katerem je Finska sprejela vse ruske pogoje (Bauer, 1984: 42). Do avgusta 1940 je SZ osvojila še tri baltiške države, Besarabijo in Severno Bukovino. Tudi Nemčija je v drugem letu vojne nadaljevala z osvajanjem evropskega ozemlja. Aprila je zasedla Norveško in Dansko, maja Nizozemsko, Belgijo in Luksemburg ter junija še Francijo. Poleti 1940 se je nemški okupator spravil na Veliko Britanijo, toda načrtovana invazija na državo je bila po bitki za Britanijo odložena za nedoločen čas. Marca in aprila 1941 sta bili napadeni Grčija in Jugoslavija, junija pa SZ.

¹ V njem so se med drugim obvezale, da si bodo vzajemno pomagale z vsemi političnimi, ekonomskimi in vojaškimi sredstvi, če bi katero izmed njih napadla neka sila, ki trenutno ni udeležena v evropskem ali kitajsko-japonskem spopadu, ter pojasnile, da navedeni sporazumi nikakor ne prizadevajo trenutnega političnega stanja med vsako izmed treh pogodbenih strani in SZ. (Enciklopedija druge svetovne vojne, 1982: 431)

Japonska je decembra 1941 brez vojne napovedi napadla ameriško ladjevje pri Pearl Harbourju. (Kronika 20. stoletja, 1992)

Z vstopom ZDA in mnogih drugih držav v vojno ter z novim bojiščem na Daljnem vzhodu je vojna postala globalna. Izoblikovala sta se dva vojna tabora: manjši tabor držav trojnega pakta in večji tabor protifašistične koalicije.

Do jeseni 1942 so bile države trojnega pakta bolj uspešne in so do takrat osvojile veliko ozemlje – v SZ do Stalingrada in Zakavkazja, v Severni Afriki do Egipta in Maroka ter na Daljnem vzhodu do Avstralije in Burme.

Do velikega preobrata na vseh treh bojiščih je prišlo šele od jeseni 1942 do spomladi 1943. Z zmago Rdeče armade (v nadaljevanju RA) se je februarja 1943 končala bitka za Stalingrad², zgodile so se bitke pri El Alameinu³, Guadalcanalu⁴ in Midwayu⁵ ter izkrcanje ameriške in britanske vojske v severozahodni Afriki. Z vdajo nemške in italijanske vojske v Tunisu maja 1943 je prenehalo obstajati afriško bojišče, z izkrcanjem ameriške in britanske vojske na Siciliji julija 1943 pa se je odprlo južno evropsko bojišče. 26. julija so v Italiji strmoglavili Mussolinija. (Enciklopedija Slovenije, 1988: 339–342; Kronika 20. stoletja, 1992: 229)

Na vzhodni fronti se je nemška vojaška sila zlomila v odločilnih bitkah pri Kursku⁶ in Stalingradu. Zavezniška invazija v zahodni Evropi se je začela junija 1944 z izkrcanjem v Normandiji, po Hitlerjevem samomoru se je Nemčija maja 1945 vdala. V pacifiških spopadih je bila japonska mornarica uničena; zaradi hudega ameriškega strateškega bombardiranja Japonske, ki je doseglo vrhunec z odvrženima atomskima bombama na Hirošimo in Nagasaki 6. in 9. avgusta 1945, je septembra 1945 kapitulacijo podpisala tudi Japonska. (Oxfordova enciklopedija zgodovine od 19. stoletja do danes, 1993: 66–67)⁷

² Boji za mesto so se končali v začetku februarja 1943, obkoljene nemške enote so bile razbite in ujete, več sto tisoč vojakov mrtvih ali ranjenih, preostanki nem. armade pa so se skupaj s poveljnikom Von Paulusom vdali (Repe, 1995:161).

³ Odločilna bitka v Egiptu med drugo svetovno vojno. Nemški poraz v tej bitki je pomenil začetek konca njihovega severnoafriškega pohoda (Oxfordova enciklopedija zgodovine od 19. stoletja do danes, 1993: 74).

⁴ Osvojitev tega otoka je pomenila konec japonskih ofenzivnih akcij na Tihem oceanu (Repe, 1995: 161).

⁵ Trajala od 4. do 7. junija 1942, Japonci doživeli prvi poraz na morju v zgodovini, njihova veličastna pomorska ofenziva je bila končana (<http://www.rtv slo.si/dobrojutro/dogodki.php?read=06-07>).

⁶ Od 1. do 13. julija 1943. V njej je na ruski strani sodelovalo 1.300.000 mož, 3600 tankov, 2400 letal; na nemški strani pa 900.000 mož, 2700 tankov in 2000 letal (<http://zhukov.mitsi.com/Kursk.htm>).

⁷ Glej tudi Lt – Colonel E. Bauer (1984): The history of world war II. The full story of the world's greatest conflict.

2.2. POLITIČNE ODLOČITVE

Najpomembnejše politične odločitve, ki so pogosto vplivale tudi na vojaške, so večinoma sprejemali voditelji treh velikih zavezniških držav: Franklin Delano Roosevelt⁸, Winston Churchill⁹ in Josip Visarionovič Stalin¹⁰.

Predsednika ZDA in Velike Britanije sta avgusta 1941 podpisala tako imenovano Atlantsko listino, v kateri sta obe državi izjavili, da ne težita k širjenju svojih ozemelj, da nista za teritorialne spremembe in da spoštujeta pravico vsakega naroda do samoodločbe (Messenger, 1986: 13). Drugič sta se srečala januarja 1943 v Casablanci, vendar sta takrat razpravljala predvsem o vojaških vprašanjih. Za neposredni cilj boja proti Osi sta razglasila njeno brezpogojno kapitulacijo (Svetovna zgodovina, 1976: 596).

Teheranska konferenca, ki je potekala konec novembra 1943, je bila prvo srečanje vseh treh velikih državnikov zavezniške koalicije. Na njej so se dogovorili o izkrcanju zaveznikov v Zahodni Evropi, Jugoslaviji so obljubili obnovljeno celovitost, partizanom pa pomoč. Razpravljali so tudi o ureditvi povojne Nemčije (Bauer, 1984: 416–420).

Drugo srečanje velikih treh je bilo februarja 1945 na Jalti. Na njem so sprejeli načelo o delitvi Nemčije, eno okupacijsko cono naj bi dobili tudi Francozi. SZ naj bi dobila 10 milijard dolarjev vojne odškodnine, za vojno napoved Japonski pa Port Arthur, Kurilske otoke in Južni Sahalin. Poljska meja naj bi se premaknila za 200 km proti zahodu. Že oktobra 1944 je na sestanku med Churchillom in Stalinom prišlo do tajnega dogovora o delitvi interesnih sfer.

Tretje srečanje velikih treh pa se je zgodilo julija 1945 v Potsdamu. Namesto umrlega Roosevelta je bil prisoten njegov naslednik Harry Truman, namesto Churchilla, ki je julija izgubil volitve, se je srečanja udeležil nov britanski premier Clement Attlee, SZ pa je še

⁸ Franklin Delano Roosevelt (1882–1945), ameriški demokratični politik, 32. predsednik ZDA (1933–1945) (Leksikon Cankarjeve založbe, 1987: 847).

⁹ Winston Churchill (1874–1965), britanski konzervativni politik, državnik, 1924–29 minister za finance, tik pred 2. sv. vojno ostro napadel prijateljsko politiko Anglije do Hitlerja, v 2. sv. vojni eden od odločilnih vojaških in političnih voditeljev zavezniških armad. (Leksikon Cankarjeve založbe, 1987: 127)

¹⁰ Josip Visarionovič Stalin, pravo ime Džugašvili (1879–1953), sovjetski politik in državnik, v drugi svetovni vojni tudi formalno prevzel poveljstvo nad sovjetskimi oboroženimi silami. (Leksikon Cankarjeve založbe, 1987: 920–921)

vedno zastopal Stalin. Na konferenci so sprejeli nekaj sklepov o Nemčiji in sklep o ustanovitvi mednarodnega sodišča za vojne zločince. (Repe, 1995: 169–171)

Vojne pa niso odločili le orožje, pogum in požrtvovalnost vojakov, k zmagi zaveznikov je veliko pripomogla tudi propaganda. Ta je imela predvsem velik vpliv na pomembne politične odločitve, ki so jih sprejemali tako voditelji držav zaveznic kot tudi voditelji držav, ki so bile v fašistični koaliciji.

2.3. PROPAGANDA

Pojem propaganda se je sprva nanašal na širjenje katoliške vere. Papež Gregor XV. je leta 1622 ustanovil poseben kolegij, ki naj bi skrbel za širjenje vere. Beseda propaganda je bila prvotno pojem miroljubnega širjenja, sejanja vere. V francoski revoluciji pa je propaganda jakobincem pomenila bojevanje proti političnim nasprotnikom, s tem je beseda dobila politično konotacijo. (Vreg, 2000: 116) Po Gerhardu Maletzkeju naj bi propagando imenovali “načrtni poskusi komunikacijskega vplivanja na mnenja, stališča, načine vedenja ciljnih skupin s političnimi cilji” (Maletzke v Vreg 2000: 116). Francoski teoretik Domenach propagando povezuje z ustvarjanjem mitov in pravi, da “propaganda sovpada z nastankom velikih mitov, ki združujejo ljudstvo v skupni viziji prihodnosti” (Domenach v Vreg, 2000: 116). Kurt Kozsik in Karl H. Pruys propagando opredeljujeta kot “pritegovanje k idejam, pogledom na svet, na področju gospodarstva k dobrinam vseh vrst, na političnem področju k ideologiji, na verskem k verskem prepričanju” (Kozsik in Pruys v Vreg, 2000: 116). Sicer pa je po mnenju večine teoretikov propaganda “celota metod, ki jih uporablja organizirana skupina z namenom, da bi v svojo akcijo aktivno ali pasivno vključila množico posameznikov, ki jih s psihološkimi manipulacijami psihološko povezuje in vključuje v organizacijo” (Ellule v Vreg, 2000: 117).

2.3.1. VOJNA PROPAGANDA

Propaganda je bila in je še vedno sestavni del našega življenja. V vojnih razmerah pa je postala nepogrešljiva, saj so voditelji z njeno pomočjo prepričevali množice v pravilnost njihovih odločitev.

Po mnenju ameriških strokovnjakov namreč pojem vojna propaganda vključuje vsa obveščanja, ideje, učenja ali specialni način prepričevanja, ki služijo doseganju določenih vojnih ciljev, namenjeni pa so temu, da vplivajo na mišljenje, razpoloženje, na odnos ljudi do doseganja posrednih ali neposrednih koristi (Mihailović, 1984: 15).

Jugoslovanski teoretiki, strokovnjaki bivše SFRJ, pa vojno propagando tolmačijo kot politično propagando, ki je nasprotna miroljubni propagandi; to je propaganda, ki jo izvajajo tiste družbene sile oziroma države, ki menijo, da je vojna najboljši način reševanja mednarodnih problemov, in katerih cilj je, da z nasilno vojno akcijo drugim vsilijo svojo voljo, svoj način mišljenja in svoje interese (Enciklopedijski leksikon v Mihailović, 1984: 16).

Vojna propaganda se je uveljavila tudi med prvo svetovno vojno, ko so vlade spoznale, da izid vojaških spopadov ni odvisen le od kakovosti in oborožitve vojaških enot, ampak tudi od morale enot in vsega prebivalstva. Naloga propagande je bila ustvariti patriotizem in obrambno usposobljenost prebivalstva ter voljo vojaštva po zmagi nad sovražnikom, pri sovražniku pa vnesti zmedo in strah. Hkrati se je razvila proti propagandi, katere cilj je bil izničevati nasprotnikovo propagando. (Vreg, 2000: 127)

2.3.2. PROPAGANDA MED DRUGO SVETOVNO VOJNO

Tudi v drugi svetovni vojni je propaganda odigrala pomembno vlogo tako v nacistični Nemčiji¹¹ kot v zavezniških državah¹², razvila pa se je tudi v okupiranih deželah. Ker v

¹¹ Glavni nemški propagandist je bil Joseph Goebels, ki je že leta 1929 postal Reichpropagandaleiter, tri leta kasneje pa minister za obveščanje in propagando in je za nemško propagando skrbel vse do svoje smrti leta 1945. Nemška propaganda je bila strogo centralizirana in je izločila vsak možni alternativni vir informacij. Goebels je z njo promoviral politiko vladajoče nacionalsocialistične delavske stranke, za širjenje nacistične miselnosti in zlasti za brezobziren propagandni boj proti Židom. Med drugo svetovno vojno je nacistična propaganda temeljila na lažeh in polresnicah, kajti Goebelsova pozicija je bila, da on govori resnico, sovražnik pa laž. Kljub vsemu pa se je bal sovražnikove propagande, saj je vedel, da vsi Nemci niso predani nacistični stvari in so grožnji s smrtno kaznijo navkljub poslušali tuje postaje. (Vreg, 2000: 132–134) Nacistični voditelji so s pomočjo propagande nemške državljane poskušali spremeniti v fanatične in do smrti poslušne vojake. Nemški propagandni aparat je italijansko krilatico Pravica države nad pravicami posameznika spremenil v Pravica Nemcev nad pravicami drugih. Splošna sreča je bila pomembnejša od sreče posameznika, nacionalsocializem prikazan kot edina prava ideologija, Hitler pa povzdignjen na raven božanstva. (Mihailović, 1984: 26–28) Ko pa so začeli nacisti vojno izgubljati, je bilo treba preprečiti zafrustriranost nemškega naroda. To je skušal Goebels doseči tako, da je trenutne izgube prikazoval v svetlobi prihodnje zmage. Nemcem je dajal pregledne stanja na fronti, saj bi po njegovem mnenju sicer izgubili zaupanje v vodstvo in ne bi več cenili svojih žrtev. (Vreg, 2000: 135)

¹² Glavna zvezda zavezniške propagande je bil W. Churchill, ki je od maja do julija 1940 začel propagandno kampanjo s slovitimi govori, katerih poglobljen cilj je bil prikazati Angležem nevarnost, razjasniti njene

diplomskem delu raziskujem odnos Prosvete do komunističnih teženj v Jugoslaviji, bom na tem mestu spregovorila o propagandi NOB-a in jugoslovanske begunske vlade.

2.3.2.1 Propaganda NOB-a

Bistvena značilnost propagande NOB-a je bila, da je vodilno politično telo, Komunistična partija Jugoslavije (KPJ), jugoslovanskemu ljudstvu že na začetku štiriletnega boja obljubilo ne samo svobodo, ampak tudi drugačno, bolj demokratično družbeno ureditev. Jugoslovanska agitacijsko-propagandna dejavnost je temeljila na množičnosti, na čim večjem številu sodelujočih, ki so delovali po direktivah KPJ. Vsak aktivist je izpolnjeval tiste funkcije, za katere je bil po mnenju NOB-a najbolj primeren. (Mihailović, 1984: 31) Veliko truda je bilo vložena v organiziranje in razvijanje kulturno-prosvetnih ekip in odborov, iz propagandnih namenov pa so se še posebej razvijala amaterska gledališča.

Glede na to, da je partizanska propaganda temeljila na množičnosti, ne čudi, da je narodnoosvobodilno gibanje že na začetku vojne v propagandno dejavnost vpeljalo množične konference, zборе, mitinge in sestanke. Letaki, glasila, pa tudi tajne radijske postaje so kmalu postali pomemben del partizanske propagandne dejavnosti.

Partizanska agitacija in propaganda nista temeljili le na strpnem načinu prepričevanja, na pojasnjevanju dogodkov, na dvigovanju zavesti, vere in duha ljudskih množic v neizprosni boju, marveč tudi na ostrih odgovorih sovražniku, na načelu razkrinkavanja notranjih sovražnikov, okupatorjevih sodelavcev in izdajalcev jugoslovanskega naroda (glej Vreg, 2000: 138).

Partizanski propagandni aparat je deloval tudi med sovražniki, in sicer tako, da so med okupatorje ali domače izdajalce vtihotapili svoje ljudi. Na ta način so pridobili dragocene

razsežnosti in nakazati, kako se lahko vsakdo spopade z njo. Njegove natančne analize situacije so preprečile neprimerno in naglo povečanje strahu; neznano nevarnost je preoblikoval v nevarnost, ki so jo poznali po obliki in razsežnostih. Poudarjal je, da mora propagandist izpolnjevati dve funkciji: situacijo mora strukturirati tako, da jo je mogoče predvideti in razumeti, sebe pa mora dati za model. Zavezniki so v drugi svetovni vojni v propagandne namene uporabljali tudi letalstvo, na milijone letakov in tiskanih novic so odvrkli na fronti in med civilnim prebivalstvom. Zavezniki so razlikovali med taktično in strateško propagando. Taktična propaganda je bila tista, s katero so dosegali takojšnje rezultate (na primer prebeg nemških vojakov). S strateško propagando pa so izvajali ideološke napade na nacistično stranko in nemške vojaške cilje, z njo so skušali pokazati strateško brezupnost nemških vojaških in ekonomskih pozicij, z njo so opravičevali vojaške cilje ZN in njihovo odločenost, da jih bodo izvedli, dajali zagotovilo, da bodo z vojnimi ujetniki lepo ravnali. (Vreg, 2000: 135–137).

informacije in hkrati razkrivali domače izdajalce. Glavni cilj partizanske propagande pa je bil seznaniti svetovno javnost z dogajanjem v Jugoslaviji.

2.3.2.2 Propaganda jugoslovanske begunske vlade

Begunska vlada je svoje propagandne dejavnosti lažje izvajala, saj jo je svetovna javnost priznavala kot legitimno predstavnico jugoslovanskega naroda in tako dolgo časa slepo verjela vsemu, kar je vladni propagandni aparat razglašal v javnosti za "sveto resnico". Tako je začela vlada poleti 1941 počasi graditi mitološko pravljico o pogumnem in neustrašnem polkovniku Dragoljubu Mihajloviću, ki se v domovini bojuje proti okupatorju. Čeprav je bilo v sporočilih, ki jih je vlada prejemale, jasno zapisano, da so večino bojov, če ne vse, izvedli partizani, je vlada v javnosti te boje pripisovala četnikom.

Da bi lažje izvajala propagandno dejavnost, je begunska vlada novembra 1941 v New Yorku ustanovila Jugoslovanski informacijski center, katerega glavna naloga naj bi bila ameriško javnost in jugoslovanske izseljence seznaniti s pogledi jugoslovanske vlade na dogodke v svetu in v Jugoslaviji. Center, ki je z velikimi stroški začel delovati marca 1942, naj bi dnevno izdajal bilten v srbohrvaškem in slovenskem jeziku za celotni slovenski, srbski in hrvaški izseljenski tisk. Enkrat mesečno naj bi izdajal tudi revijo v angleščini, z njo naj bi pri ameriških političnih in časnikarskih krogih vzbudil zanimanje za jugoslovanske težave. Organiziral naj bi radijsko službo tako za izseljence kot za matično domovino. V tem propagandnem odboru bi se organizirala tudi vsa druga propaganda.

Čeprav je bilo jasno, da je nujno potreben, center zaradi nepoznavanja in nerazumevanja ameriških razmer do julija 1942 ni dosegel skoraj nobenih rezultatov, edino uspešno opravljeno delo je bilo izdajanje biltena v srbohrvaščini in slovenščini. Njegova naloga je bila tudi obveščanje članov vlade v Londonu o političnem razpoloženju ameriških izseljencev do Jugoslavije in begunske vlade, kot tudi o pisanju ameriškega tiska o jugoslovanskih zadevah. Sprva ga je vodila jugoslovanska kraljevska misija, od marca 1943 do ukinitve 30. septembra 1943 pa Stojan Gavrilović, diplomatsko-konzularni uradnik Kraljevine Jugoslavije. (Klemenčič, 1987: 205–208)

Jugoslovanska begunska vlada je dolgo časa uspešno slepila vso svetovno javnost tudi zato, ker ta preprosto ni vedela, da v Jugoslaviji obstaja še kakšna druga vojska in ne samo četniki.

To pa seveda ne pomeni, da o stanju niso bili vsaj deloma seznanjeni voditelji treh zaveznih držav: Anglije, ZDA in Rusije. Stalina je Tito precej redno obveščal o potezah in uspehih partizanov in se hkrati pritoževal nad javno podporo, ki jo je Rusija zaradi svojih koristi izrekala četnikom. Tudi Anglija je bila z razmerami seznanjena, saj je imela v Jugoslaviji svoje agente, še iz časa pred drugo svetovno vojno. Kar je vedel Churchill, pa je običajno vedel tudi Roosevelt.

Razloge, zakaj so vse tri sile vse do konca leta 1942, Amerika celo do leta 1944, tako vneto podpirale Mihajlovića, gre iskati predvsem v komunistični naravnosti partizanske vojske. Tako Anglija kot ZDA sta bili v tistem času izrazito proti komunistično naravnani, SZ, sicer zibelka komunizma, pa si podpore partizanom preprosto ni mogla privoščiti, saj je potrebovala pomoč Angležev in Američanov, zato se jim ni želela in smela zameriti.

2.4. OBDOBJE MED DVEMA VOJNAMA

2.4.1. DRUŽBENE KRIZE V JUGOSLAVIJI

Eden prvih ukrepov, ki jih je že januarja 1919 izvedla novoustanovljena država Kraljevina SHS¹³, je bila odprava avtonomnih narodnih vlad na Hrvaškem, v BiH, Dalmaciji in Sloveniji. Nadomestili so jih z novimi uradniškimi deželnimi vladami z omejenimi pristojnostmi, kar je pri Hrvatih in Slovencih izzvalo veliko razočaranje in nezadovoljstvo (Prunk, 1998: 91). Na političnem odru so v prvem desetletju obstoja Kraljevine SHS pomembno vlogo igrale politične stranke, zasnovane na nacionalnih temeljih in z množičnim kmečkim zaledjem, žal pa tudi z buržuaznim vodstvom, zato so bile večinoma konzervativno usmerjene (Svetovna zgodovina, 1976: 577).¹⁴

Volitve v ustavodajno skupščino leta 1920 so bile v znamenju volilnega nasilja nad komunisti, toda vlada vseeno ni dobila potrebne večine. Decembra 1920 je objavila zloglasno "obznano", s katero je dokončno obračunala s komunistično stranko. Z obznano je namreč prepovedala in razpustila vse delavske in druge organizacije pod vplivom Komunistične partije (Mala splošna enciklopedija, 1975: 208–213). Zadnji udarec so KPJ zadali avgusta 1921, ko je bila z sprejetjem "zakona o zaščiti države" razpuščena in je vse do

¹³ Nastala je 1. decembra 1918, ko sta se Država Slovencev, Hrvatov in Srbov ter Kraljevina Srbija in Črna gora združili v Kraljevino SHS.

¹⁴ To so bile Srbska narodna radikalna stranka, Hrvaška republikanska seljačka stranka, Slovenska ljudska stranka in Jugoslovanska muslimanska organizacija (Svetovna zgodovina, 1976: 577).

začetka druge svetovne vojne aprila 1941 delovala ilegalno. Poleti 1921 je bila sprejeta prva ustava Kraljevine SHS, t.i. vidovdanska ustava.¹⁵

Leta 1929 se je s kraljevo ukinitvijo ustave, parlamenta in vseh političnih strank večstrankarska kraljevina spremenila v diktatorsko državo. Režim je začel propagirati unitarno jugoslovanstvo, spremenil je tudi upravno razdelitev. Državo je razdelil v devet banovin¹⁶, ne da bi upošteval etnične ali zgodovinske meje. (Svetovna zgodovina, 1976: 579)

Dve leti pozneje, septembra 1931, je kralj Aleksander izdal oktroirano ustavo, ki je dopuščala nekakšen lažni parlamentarizem z eno vsedrjavno stranko, od leta 1933 imenovano Jugoslovanska nacionalna stranka (JNS). Po smrti kralja Aleksandra¹⁷ leta 1934 je moč stranke JNS začela slabeti, njena vladavina se je končala s porazom na volitvah septembra 1935.

Novi režim kneza Pavla in Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ) s Stojadinovićem na čelu, se je poskušal pogoditi s Hrvati, zunanjepolitično pa se je vse bolj usmerjal k nacistični Nemčiji. Ker do sporazuma med hrvaško in srbsko buržuazijo ni prišlo, je v začetku leta 1939 padla Stojadinovićevega vlada, nadomestil jo je tandem Cvetković – Maček, dvor pa se je sam sporazumel s Hrvati in jim dopustil avtonomno banovino Hrvaško¹⁸. (Svetovna zgodovina, 1976: 577–579)

V zadnjih mesecih pred nemškim napadom je bila Jugoslavija vedno bolj ukleščena med oba nasprotujoča si bloka. Medtem ko sta jo Hitler in Mussolini s prilizovanjem, a tudi z vse bolj odkritimi grožnjami vabila, naj pristopi k trojnemu paktu, pa so Britanci pritiskali nanjo, naj se poveže z Grčijo in Turčijo in se jima pridruži v konfliktu. 25. marca 1941 je Jugoslavija popustila pod pritiski Nemcev in pristopila k trojnemu paktu, kar je doma sprožilo množične demonstracije (Pirjevec, 1995: 106). Dva dni pozneje je skupina oficirjev pod vodstvom

¹⁵ sprejeta z neznatno večino centralističnih strank 28. 6. 1921. Uzakonila je parlamentarno monarhijo z veliko kraljevsko oblastjo in centralistično obliko državne ureditve, ki je zagotavljala dominacijo velikosrbsko buržuaziji (Leksikon Cankarjeve založbe, 1987: 1029).

¹⁶ To so bile Dravska, Savska, Primorska, Vrbska, Drinska, Zetska, Donavska, Moravska in Vardarska banovina (Opća enciklopedija jugoslavenskog leksikografskog zavoda, 1977: 417).

¹⁷ 9. oktobra 1934 ga je v Marseillesu ubil pripadnik VMRO Kerin Veličko Georgijev (Repe, 1995: 95).

¹⁸ Ta naj bi prevzela gospodarske zadeve, socialo, zdravstvo, pravosodje in notranjo upravo, imela naj bi svoj sabor, ki bi zakonodajno oblast delil s kraljem (Repe, 1995: 95).

letalskih generalov Borivoja Milkovića in Dušana Simovića izvedla državni udar, ukinila kraljevo namestništvo¹⁹, proglasila kralja Petra II. za polnoletnega, vendar pa potrdila pristop k trojnemu paktu (Repe, 1995: 96). A to države ni rešilo pred napadom.²⁰

2.4.2. VOJNO OBDOBJE 1941–1945

6. aprila 1941 je Nemčija brez vojne napovedi napadla Jugoslavijo. Okupatorji so brez večjega truda v nekaj dneh zasedli vsa večja mesta. Kralj je z vlado vred 15. aprila pobegnil v Grčijo, dva dni pozneje so vladni pooblaščenca v Beogradu podpisali brezpogojno kapitulacijo. (Mala splošna enciklopedija, 1975: 208–213)

Kmalu po okupatorjevi zasedbi so se v nekaterih srbskih in črnogorskih predelih začeli pojavljati četniki. Pod vodstvom Koste Pečanca²¹ je v južni Srbiji nastalo močno gibanje, žal pa je njegov voditelj že avgusta 1941 prestopil na stran okupatorja. Maja 1941 je na Ravni gori polkovnik Draža Mihajlović okrog sebe zbral peščico vojakov. Konec junija, po napadu na SZ, pa je k uporu pozvala tudi KPJ. Takrat je polit biro v Beogradu ustanovil glavni štab narodnoosvobodilnih odredov Jugoslavije, 4. julija pa sklenil, da od sabotaž in diverzij preide k splošni vstaji. (Pirjevec, 1995: 113–117)

Na poziv k uporu so se najbolje odzvali v Črni gori, kjer je 13. julija prišlo do množične vstaje. Borci so osvobodili številna mesta in vasi ter prisilili italijanske čete k umiku. Vendar je bila osvoboditev le začasna, kajti že nekaj tednov pozneje je okrepljeno italijansko poveljstvo ponovno prevzelo nadzor nad večino ozemlja (Pacor, 1971: 326). Po uspešnem uporu v Črni gori so partizanske enote začele oborožene akcije tudi drugod po državi.

Razmah oboroženega boja in podpora ljudskih množic sta neprijetno presenetila Italijane in Nemce, ki so takoj po hitri okupaciji večino svojih čet poslali na druga bojišča. Septembra je vrhovno nemško poveljstvo na poveljstva v Jugoslaviji poslalo ukaze o neusmiljenih represivnih ukrepih. Pričela se je vrsta ofenzivnih operacij proti glavnim žariščem jugoslovanske vstaje. Od konca avgusta do prvih dni oktobra so okupatorske in

¹⁹ Trajalo je od smrti kralja Aleksandra leta 1934 do 27. marca 1941. V tem času je regent knez Pavel vladal namesto mladoletnega kralja Petra (Repe 1995: 95).

²⁰ Glej tudi Stevan K. Pavlowich (1999): A History of the Balkans 1804–1945; Jacob B. Hoptner (1973) Jugoslavija u krizi 1934 - 1941; Smilja Amon (1996): Tisk in politika v Jugoslaviji 1918 – 1941.

²¹ Junak I. sv. vojne, pozneje predstavnik najbolj zagrizenega nacionalizma (Pirjevec, 1995: 116).

kolaboracionistične sile delovale v Hercegovini, zahodni in srednji Bosni, v Liki, Kordunu in v Baniji.

Partizanske enote so se izogibale odkritim spopadom in se med bojem umikale na varnejše položaje, tako da so kar najbolje varovale lastne sile za ponovne napade v ugodnejših priložnostih (Pacor, 1971: 337–338). Na ta način so osvobodile večji del Bosne in precej južne Hrvaške. Osvobojeno ozemlje je v začetku leta 1943 segalo od predmestij Reke, Karlovca in Zagreba do rek Bosne in Neretve.

Zaradi uspešnih partizanskih akcij je Hitler ukazal izvedbo zimske ofenzive, imenovane operacija Weiss²². Partizanska vojska se je pod pritiskom znova usmerila proti jugovzhodu. V bitki na Neretvi²³ ji je uspelo zlomiti četniške oddelke, ki so jih pripeljali Italijani, in se do sredine maja 1943 prebiti v Hercegovino, Črno goro, Sandžak in vzhodno Bosno. (Repe, 1995: 153)

Po neuspehu operacije Weiss so Nemci izvedli novo ofenzivo, v kateri so divizije okrog vrhovnega štaba NOV in POJ izgubile več kot tretjino moštva in večino ranjencev. Najhujša bitka je divjala na Sutjeski²⁴, vendar se je vodstvu in ostankom enot uspelo prebiti v vzhodno Bosno in tam ustvariti novo osvobojeno ozemlje.

25. maja 1944 je Hitler v kombinirani zračno desantni, motorizirani in pehotni operaciji (v desantu na Drvar) še zadnjič skušal uničiti Josipa Broza Tita in vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja. Po večdnevni bojih in hudih izgubah na obeh straneh operacija ni uspela, vrhovni štab pa se je prek Barija umaknil na Vis. (Roberts, 1987: 228)

Od začetka septembra do konca decembra 1944 so partizani popolnoma osvobodili Srbijo, Makedonijo, Črno goro, Kosovo in Metohijo, Hercegovino, Dalmacijo ter še mnoga druga

²² T. i. četrta ofenziva se je začela 20. 1. 1943, njen namen pa je bil uničenje odporniškega gibanja. Razdeljena je bila na 3 faze: prva se je zaključila 18. 2., druga 20. 3., cilj tretje faze, ki naj bi jo izvedli Italijani, pa je bil uničenje četnikov – te faze niso izpeljali. (Roberts, 1987: 100)

²³ Znana tudi kot bitka za rešitev 4000 ranjenih in bolnih partizanov, odvijala se je od konca februarja do začetka marca 1943. Odločilen dan je bil 3. marec, ko je 9 brigad ob pomoči tankovske čete in divizionar vrhovnega štaba krenilo v splošen napad. Partizani so izbojevali pomembno zmago, ki je omogočila rešitev ranjencev na drugi breg Neretve.

(<http://www.s-3gim.mb.edus.si/timko1/2f2002/NOB/Sanela/Celotna%20seminarska.htm>)

²⁴ Potekala je v času pete sovražne ofenzive na osvobojeno ozemlje (15. 5. do 15. 6. 1943), sama bitka je trajala od 5. 6. do 9. 6. 1943 (Opća enciklopedija jugoslavenskog leksikografskog zavoda, 1980: 399 – 400)

področja. Do 15. maja 1945, ko so se v Sloveniji predale še zadnje okupatorske čete, je jugoslovanska armada²⁵ osvobodila Hrvaško, Bosno in Slovenijo, okupirane dele Dalmacije, ter po hudih bojih še Primorsko s Trstom in Gorico.²⁶ (Pacor, 1971: 383–384)

2.4.3. VOJNA V VOJNI

Med državljansko vojno so najhujši boji potekali med Titovimi partizani²⁷ in Mihajlovičevimi četniki²⁸, predvsem v Srbiji ter BiH. Četniki so se od partizanov razlikovali po tem, da so zagovarjali defenzivo in sodelovanje z okupatorjem, dokler ne bi prišlo do zmage zaveznikov na svetovnih frontah. Potem naj bi se vključili v boj, zaradi česar naj bi bila po njihovih predvidevanjih kolaboracija pozabljena oziroma razumljena kot nujno zlo.

Njihov vodja Dragoljub Mihajlovič²⁹ se je na pobudo Vrhovnega štaba jeseni 1941 dvakrat sestal s Titom (19. septembra in 27. oktobra – Roberts, 1987: 31), čeprav je tedaj že prihajalo do spopadov med obema gibanjema. Med drugim so bili za četnike, pristaše kraljevine, sporni nastajajoči novi organi oblasti. Mihajlovič ni pristal na skupne operativne štabe in akcije, so pa četniki iz tovarne v Užicah dobili nekaj sto pušk (glej Repe, 1995: 155–156).

V obnovljenih pogajanjih 20. novembra 1941, kjer pa oba voditelja nista bila prisotna, je četniško vodstvo pristalo na boj proti Nemcem in se odreklo zahtevi, naj se partizani vključijo v četniške enote, vendar se dogovora niso držali (glej Roberts, 1987: 36–37). Del četnikov se je bojeval proti Nemcem, manjši del se je pridružil partizanom. Spopadi so prerasli v državljansko vojno in v posameznih obdobjih so partizani boj proti četnikom šteli za prvenstveno nalogo.

²⁵ To ime je dobila 1. januarja 1945 (Repe, 1995: 155).

²⁶ Glej še Ahmet Đonlagić in drugi (1967): *Yugoslavia in the second world war*; Vlado Strugar (1980): *Jugoslavija 1941–1945*; Dušan Bilandžić (1980): *Zgodovina socialistične republike Jugoslavije*.

²⁷ Gibanje je nastalo po napadu na Jugoslavijo, sama beseda pa sicer označuje pripadnika uporniškega gibanja, ki uporablja posebno gverilsko taktiko vojskovanja: delovanje v zaledju sicer močnejšega nasprotnika, majhne enote, izogibanje frontalnim bojem, nočne akcije, zasede (Leksikon Cankarjeve založbe, 1987: 712).

²⁸ Člani srbske vojne organizacije z izrazitimi nacionalističnimi cilji, osnovane 1903 v Beogradu kot gibanje za boj proti Turkom v Srbiji in Makedoniji. V obdobju po 1918 so postali najbolj desna in reakcionarna grupacija. (Leksikon Cankarjeve založbe, 1987: 151)

²⁹ Rojen leta 1893, polkovnik bivše jugoslovanske vojske, po okupaciji je začel organizirati četnike kot kraljevo vojsko, decembra 1941 je postal general, januarja 1942 pa vojni minister v begunski vladi. Leta 1946 je bil ujet, obsojen kot vojni zločinec in ustreljen. (Leksikon Cankarjeve založbe, 1987: 590–591)

Poleg četnikov so v Srbiji delovali še Ljotičevci, organizirani v srbski dobrovoljski korpus, ki je veliko Srbijo videl v okvirih novega nemškega reda, in ruski bjelogardejci (emigranti iz Rusije), ki so pod vodstvom generala Skorodumova ustanovili Ruski zaščitni korpus (Repe, 1995: 155–156).

Nemcem je v boju proti partizanom pomagal tudi predsednik kvizlinške vlade general Nedič³⁰, ki je organiziral svojo vojsko, v katero je poleg orožništva vključil južno srbske in kosovske četnike Koste Milovanovića – Pečanca, ki so na okupatorjevo stran prestopili že avgusta 1941.

Na Hrvaškem so že od začetka vojne delovali ustaši, katerih vodja Ante Pavelić³¹ je bil na čelu Neodvisne države Hrvatske (NDH), ki so jo v Zagrebu razglasili 10. maja 1941. Z genocidom, zlasti nad srbskim prebivalstvom, so skušali doseči etnično čisto državo. Tiste Srbe, ki jih niso ubili ali pregnali, so na silo spreobračali v katoličane. Sicer pa so vojaške sile v NDH sestavljali domobranci, t. i. ustaška vojnica, orožništvo ter redarstvo za javni red in mir (glej Repe, 1995: 155–156).

2.5. SLOVENIJA MED DRUGO SVETOVNO VOJNO

2.5.1. VOJAŠKO DOGAJANJE

Slovenijo so trije okupatorji v celoti zasedli že 11. aprila. Nemški rajh je dobil slovensko Štajersko, Gorenjsko, severni del Dolenjske in Mežiško dolino; Madžari so zasedli večino Prekmurja, Italijani pa večji del Notranjske, Dolenjske in Ljubljano (Prunk, 1998: 125).

Slovinci ob okupaciji niso imeli trdnega in enotnega vodstva z enotnim programom. Marsikomu se je položaj ob velikanski premoči fašističnih sil zdel brezupen, zato je večina predvojnih politikov zapadla v brezplodno taktiziranje, kar jih je nazadnje pripeljalo najprej do kolaboracije in nato do aktivne dejavnosti proti osvobodilnemu gibanju. (Repe, 1995: 182–183).

³⁰ Rojen leta 1877, srbski general, leta 1940 vojni minister, po nemški okupaciji je vodil kvizlinški režim, po vojni je bil obsojen na smrt in leta 1946 naredil samomor (Leksikon Cankarjeve založbe, 1987: 646–647).

³¹ Rojen leta 1889, vodja ustašev, predsednik NDH, pred vojno v emigraciji, po aprilskem zlomu je s pomočjo Italijanov ustanovil Neodvisno državo Hrvaško, organiziral je množično pobijanje Srbov, hrvaških antifašistov in Židov, po vojni je bil v odsotnosti obsojen na smrt, leta 1959 so ga somišljeniki ubili v Argentini (Leksikon Cankarjeve založbe, 1987: 715).

Edina politična stranka, ki je verjela v skorajšnji konec vojne, je bila ilegalna in takrat še maloštevilna Komunistična partija Slovenije (KPS), ki je tudi organizirala in začela oboroženo vstajo. Priprave nanjo so se sicer začele z ustanovitvijo Osvobodilne fronte³² konec aprila 1941 (v nadaljevanju OF, o njeni organizaciji in delovanju bo govor v naslednjem podglavju), do prave vstaje pa je prišlo šele po nemškem napadu na SZ.

Kot uradni začetek vstaje velja 22. julij, ko je skupina ilegalcev pod Šmarno goro napadla slovenskega orožnika v nemški službi, potem pa ustanovila Rašiško četo. Akcije so se nato začele množično vrstiti, okupatorji pa so nanje odgovarjali z razglasitvijo policijske ure, ustanavljanjem posebnih sodišč in streljanjem talcev (glej Repe, 1995)

Slovenski partizani so se od jeseni 1941 spopadali z okupatorjem v številnih bojih na celotnem slovenskem ozemlju in pri tem doživljali tako uspehe kot poraze. Oktobra 1941 je Krimski bataljon napadel italijansko postojanko v Ložu, štajerski partizanski bataljon pa se je spopadel z nemškimi enotami na Dobrovljah. Cankarjev bataljon je decembra med veliko ljudsko vstajo v Škofjeloškem hribovju v Rovtah v Selški dolini uničil nemški policijski vod.

Od devetega do enajstega januarja 1942 se je bataljon v Dražgošah uspešno bojeval z močnimi nemškimi enotami in se nato umaknil na Jelovico. Okupatorji so iz maščevanja ustrelili 41 vaščanov, druge odpeljali v dolino, vas pa požgali (Prunk, 1998: 136).

Tedaj najboljša slovenska partizanska enota (okrog 7000 borcev), 2. grupa odredov, se je po poskusu preboja na Štajersko maja 1942 spopadla z nemškimi enotami (okrog 2000 mož), partizani so imeli enajst žrtev, sovražnik več deset. Dva tedna pozneje je 2. grupa odredov dosegla v nekaj dnevni operacijah med Muljavo in Žužemberkom veliko vojaško zmago nad italijansko vojsko. (Prunk, 1998: 137)

Od srede julija do začetka novembra 1942 je na osvobojenem ozemlju v Ljubljanski pokrajini potekala huda italijanska ofenziva, katere namen je bil dvojen: zlomiti osvobodilno gibanje v Ljubljani in zatreti vstajo v Ljubljanski pokrajini. Pri tem naj bi zadali odločilen udarec osvobodilnemu gibanju, uničili vodstvo, organizacijo OF, zveze in tehnične točke,

³² 27. 4. 1941 so jo ustanovile štiri skupine: Komunistična partija, krščanski socialisti, Sokol in skupina kulturnih delavcev. Do napada na SZ se je imenovala Protiimperialistična fronta. (Repe, 1995:184–185)

predvsem pa vojaške enote. V ofenzivi je sodelovalo 80.000 vojakov, na italijanski strani tudi tako imenovana bela garda³³.

Vso zimo in pomlad 1943 so potekali hudi boji, v katerih je partizanska vojska utrpela velike izgube, doživljala pa je tudi velike uspehe. Mednje sodi boj pri Jelenovem žlebu marca 1943, v katerem so dva bataljona udarne brigade Ivana Cankarja in en bataljon udarne brigade Matije Gubca razbili bataljon italijanske divizije Macerata.

Ob kapitulaciji Italije septembra 1943 so Nemci sicer zasedli Ljubljano in glavna naselja ob železnicah, vendar jim celotnega italijanskega okupacijskega ozemlja ni uspelo pridobiti v svoje roke. Tako je bila isti mesec Primorska priključena Sloveniji.

V drugi polovici septembra so začeli Nemci izvajati močno ofenzivo, ki je trajala dva meseca in je zajela vse slovensko ozemlje, ki je bilo do takrat pod Italijo in zahodno Gorenjsko. To je bila edina res velika nemška ofenziva na slovenskem ozemlju, v kateri so sodelovale tudi novoustanovljene domobranske enote.

Med pomembnejšimi vojaškimi dogodki v letu 1944 so bili pohodi slovenskih divizij v Gorski Kotar, Beneško Slovenijo in na Štajersko. V Gorskem Kotarju so skupaj s hrvaškimi partizani precej razširili osvobojeno ozemlje. S pohodom v Beneško Slovenijo pa se je osvobodilno gibanje še dodatno okrepilo.

V zadnjem letu vojne so hoteli Nemci v dveh ofenzivah, imenovanih Konec zime in Začetek pomladi, uničiti slovensko partizansko vojsko. V prvem delu ofenzive so zaprli Gorenjsko zahodno od Save in Cerkljansko, v drugem pa Banjško planoto, Čepovanjski dol in Trnovski gozd. Partizani so sicer imeli velike izgube, toda jedro enot se je obdržalo.

V prvih dneh aprila 1945 so partizani osvobodili slovensko ozemlje v Prekmurju, konec aprila so se začeli uvodni boji za Trst, ki je bil večinoma osvobojen 1. maja. V maju so potekali boji za osvoboditev osrednje Slovenije, tako je bila Ljubljana osvobodjena 9. maja. V severni Sloveniji, ki je bila glavna smer umikanja nemških in kvizlinških enot, so boji potekali še po 8. maju, ko je že veljala splošna kapitulacija nemških oboroženih sil v Evropi.

³³ Več o njej v naslednjem podglavju.

Šele 15. maja so se na Poljani na slovenskem Koroškem vdale poslednje enote³⁴ (glej Repe, 1995).

2.5.2. VOJNA V VOJNI

Partizani se niso borili samo proti okupatorju, ampak tudi proti tistim Slovencem, ki so prestopili na njegovo stran oziroma niso podpirali OF in njenih usmeritev. Tako je že spomladi in poleti 1941 nastalo več ilegalnih skupin, kot so bile četniška in oficirska organizacija, Petrova garda, Prebujena Slovenija, Sokolska legija, Stara pravda, Slovenska legija. Te skupine so bile sicer proti komunistično naravnane, vendar usmerjene proti okupatorju, priznavale pa so londonsko begunsko vlado. Nekatere, med njimi tudi Stara pravda in skupine iz četniških in sokolskih vrst, so priznavale OF in se z njo povezovale.

Četniški napad na srbske partizane konec leta 1941 in opredelitev OF proti Draži Mihajloviću pa je sprožil ostre polemike in opredeljevanja. Tako se je del oficirske organizacije s polkovnikom jugoslovanske vojske Jakom Avšičem na čelu, ki ga je Mihajlović skupaj z majorjem Karlom Novakom imenoval za poveljnika četniškega štaba v Sloveniji, opredelil za partizane, prav tako stara SLS, Stara pravda pa je izstopila (Repe, 1995: 193)

A.) Četniki

Četniki pod vodstvom Karla Novaka³⁵ so skrivaj organizirali oborožene oddelke t. i. Jugoslovanske vojske. Sredi maja 1942 je skupina četnikov, poimenovana Štajerski bataljon, odšla od Svetega Urha pod Gorjance, tam razglasila mobilizacijo, vendar večjega uspeha ni dosegla in se je zaradi šibkosti večinoma skrivala. Bataljon je sicer sodeloval s partizani pri napadu na italijansko postojanko Ratež, vendar je hkrati lovil in mučil aktiviste OF in posamezne partizane ter jih nekaj tudi usmrtil. Ker so ga partizani začeli zasledovati, se je zatekel pod italijansko okrilje in se tam legaliziral kot Legija smrti. (Repe, 1995: 194)

³⁴ Glej tudi Svetovna zgodovina (1976), Slovenska kronika XX. stoletja 1941–1995 (1996).

³⁵ Po odhodu polkovnika jugoslovanske vojske Jake Avšiča z mesta poveljnika četnikov je bil imenovan na njegov položaj, sicer je bil generalštabni major nekdanje kraljeve vojske (http://www.mladina.si/tehdnik/200342/clanek/slo-tema--igor_mekina/index.print.html-12)

B.) Vaške straže (prostovoljna proti komunistična milica)

Ustanovitev vaške straže (partizani so jo imenovali bela garda, četnike pa plava garda) 17. julija 1942 na Št. Joštu nad Horjulom pomeni simbolni začetek oborožene proti komunistične akcije in s tem državljanske vojne. Z ustanovitvijo straž (sredi maja 1943, ko jih je sestavljalo okrog 6000 vojakov, so bile najštevilčnejše), ki so jih oborožili, oskrbovali in plačevali Italijani, se je predvsem dolensko in notranjsko podeželsko prebivalstvo uprlo proti revolucionarnemu nasilju partizanov spomladi in poleti 1942. Po drugi strani pa so nekatere predvojne stranke na ta način poskušale uničiti partizansko gibanje in tako preprečiti nevarnost povojnega revolucionarnega prevzema oblasti s strani komunistov. (Slovenska kronika XX. Stoletja 1941-1945, 1996: 38)

Pred kapitulacijo Italije so tako prostovoljna proti komunistična milica (vaške straže) kot tudi četniki skušali preiti v ilegalo, se preoblikovati v slovensko narodno vojsko in tako pričakati zaveznike. Teh ni bilo, partizani pa so glavnino četnikov porazili pri Grčaricah, prostovoljne proti komunistične milice pa na Turjaku. (Repe, 1995: 195)

C.) Slovenska zaveza

Spomladi 1942 so predstavniki tradicionalnih političnih strank ustanovili Slovensko zavezo³⁶. Na čelu zaveze je stal tričlanski izvršni odbor, ob njem pa še sedemčlanski plenum, jeseni 1942 so se oblikovali tudi pokrajinski odbori. Zaveza je bila tako do pomladi 1942 osrednji medstrankarski organ v okviru slovenskega protirevolucionarnega tabora.

Po kapitulaciji Italije je postalo njeno delovanje precej omejeno, v glavnem so se sestajali le člani izvršnega odbora (to so bili Janko Mačkovšek, Miloš Stare in Celestin Jelenc), poleti 1944 pa je organizacija zamrla (Slovenska kronika XX. Stoletja 1941-1945, 1996: 35).

³⁶ V njej so imeli svoje predstavnike Slovenska ljudska stranka, Jugoslovanska nacionalna stranka, Nova Jugoslavija, Samostojna demokratska stranka, Narodna radikalna stranka, Socialistična stranka Jugoslavije, Stara in nova pravda ter Združeni Slovenci (Slovenska kronika XX.stoletja 1941-1945, 1996: 35).

D.) Domobranstvo

Prve enote domobranstva so bile ustanovljene zgodaj jeseni 1943, temeljile pa so na prostovoljnem vstopu in ne na mobilizaciji, kot je hotel general Leon Rupnik³⁷. Do novembra je bilo ustanovljenih 6 bataljonov, decembra pa je bil določen njihov pravni status: postale so pomožne policijske enote pod nemškim poveljstvom. Organizacijska sestava domobrantskih enot se je večkrat spreminjala. Spomladi 1944 so bili ustanovljeni štirje elitni bataljoni, ki so imeli tudi ofenzivne naloge, sicer pa so domobranci varovali prometne naprave, lovili aktiviste OF, po vaseh pa opravljali tudi funkcijo policije. Nemci so domobrance oborožili, opremili in plačevali, njihovo število pa je postopoma naraslo na 13.000. Domobrantsko vodstvo je računalo, da bodo ob koncu vojne domobranci prevzeli nemško orožje, preprečili revolucijo, ki so jo ob koncu vojne pričakovali, in se pred zavezniki izkazali kot slovenska vojska. Prvi pogoj za to je bilo seveda posredovanje angleških in ameriških vojakov, do katerega pa ni nikoli prišlo³⁸ (Repe, 1995: 204).

2.5.3. NASTAJANJE NOVE LJUDSKE OBLASTI V SLOVENIJI

OF (s podpisom dolomitske izjave³⁹ je postala enotna organizacija) je jeseni 1941 ustanovila Slovenski narodnoosvobodilni odbor, najvišji predstavniški organ slovenskega naroda, ki je imel podrejene odbore po vsem slovenskem ozemlju, navadno so bili to terenski odbori OF. Odbor je sprejemal različne resolucije, sklepe in deklaracije o položaju slovenskega naroda med osvobodilnim bojem, o njegovem odnosu do nekdanje jugoslovanske države, sosedov, do mejnih vprašanj in se zavzemal za Zedinjeno Slovenijo kot samostojno državno enoto v prihodnji jugoslovanski federaciji. (Prunk, 1998: 139)

Med 1. do 3. oktobrom 1943 je OF v Kočevju sklicala zbor odposlancev slovenskega naroda, na katerem je sodelovalo okrog 650 delegatov. Ti so izvolili 120-članski slovenski narodnoosvobodilni odbor, ki je prevzel vlogo vrhovnega in predstavniškega zakonodajnega

³⁷ Rojen leta 1880, general stare jugoslovanske vojske, od leta 1943 je bil ljubljanski župan, šef pokrajinske uprave in komandant slovenskega domobranstva, leta 1946 je bil ustreljen kot vojni zločinec (Leksikon Cankarjeve založbe, 1987: 852).

³⁸ Glej Zdenko Čepič (1979): Zgodovina Slovencev.

³⁹ 1. marca 1943 so jo v Polhograjskem hribovju podpirale ustanovne skupine OF. KPS je tudi formalno dobila vodilno vlogo v OF, drugi dve temeljni skupini, katoliška in sokolska, pa sta se odrekli snovanju lastnih organizacij. (Slovenska kronika XX. Stoletja 1941-1945, 1996: 49; Prunk, 1998: 136)

organa slovenskega naroda v osvobodilnem boju. Na svojem prvem zasedanju 19. februarja 1944 v Kočevju se je odbor preimenoval v Slovenski narodnoosvobodilni svet (SNOS) ter kot slovenski parlament deloval do svojega drugega zasedanja in razpustitve 9. oktobra 1946 v Ljubljani. Izvršno telo, ki je izdajalo odloke, je bilo predsedstvo SNOS. Imelo je svoje odseke (danes bi rekli ministrstva), najprej osem in nato sedemnajst. 5. maja 1945 je bila v Ajdovščini imenovana Narodna vlada Slovenije, ki jo je vodil sekretar centralnega komiteja KPS Boris Kidrič⁴⁰ (glej Repe, 1995).

⁴⁰ Rojen leta 1912, družbeno politični delavec, državnik, gospodarstvenik, leta 1928 je postal član KPJ, po aprilskem zlomu je organiziral osvobodilno fronto slovenskega naroda, katere nesporni voditelj je bil ves čas; 5. maja 1945 je postal prvi predsednik prve slovenske vlade, 1946 minister za industrijo FLRJ in predsednik gospodarskega sveta FLRJ (Leksikon Cankarjeve založbe, 1987: 432).

3. SLOVENSKI IZSELJENCI V ZDA MED DRUGO SVETOVNO VOJNO

3.1. NJIHOVO DELOVANJE V KORIST MATIČNE DOMOVINE

Ameriški Slovenci, po ameriškem štetju sodeč je bilo leta 1940 tik pred izbruhom druge svetovne vojne v ZDA 184.420 Slovencev prve, druge in tretje generacije (Arnež, 1998: 31), so svoji matični domovini poskušali pomagati na dva načina:

- a.) z zbiranjem finančnih sredstev, s katerimi so želeli pomagati v vojni porušeni domovini, to akcijo je sprva vodil Jugoslovanski pomožni odbor - slovenska sekcija (JPO-SS), nato pa Slovensko-ameriški narodni svet v okviru Vojnega pomožnega sklada Američanov jugoslovanskega porekla;
- b.) s politično akcijo za podporo matični domovini, o kateri so se sprva pogovarjali na sejah JPO-SS, pobude zanjo pa so dajali tudi ljudje, ki so tako ali drugače tik pred okupacijo odšli iz Jugoslavije⁴¹. Iz vseh teh pobud, deloma pa tudi nasprotovanj le-tem se je najprej razvil Slovensko-ameriški narodni svet (SANS), kasneje pa na slovensko pobudo še Združeni odbor južno slovanskih Američanov (ZOJSA).

19. aprila 1941, komaj 13 dni po nemškem napadu na Jugoslavijo, so predstavniki bratskih podpornih organizacij na predlog Ameriške bratske zveze ustanovili Jugoslovanski pomožni odbor-slovensko sekcijo. Cilji JPO-SS naj bi bili, kot so zapisali v izjavi ameriškim Slovincem 19. aprila 1941, ustanovitev osrednjega odbora, ki bi vodil pomožno akcijo med ameriškimi Slovenci za staro domovino, sprejemanje denarnih prispevkov, zbranih pod kontrolo podpornih organizacij, in poročanje o prispevkih v glasilih podpornih organizacij; odbor naj bi se strogo gibal v mejah svoje humanitarne dejavnosti in pazil, da ga nihče ne bi izkoristil v kakšne politične ali druge namene. (Klemenčič, 1987: 166)

V imenu odbora so do konca druge svetovne vojne zbrali prek 80.000 ameriških dolarjev. Denar so zbirali na veselicah, katerih čisti dobiček je šel v podporo matični domovini,

⁴¹ To so bili na primer patra Kazimir Zakrajšek in Bernard Ambrožič ter člani emigrantske jugoslovanske vlade (Klemenčič, 1987: 171).

neposredno pa so prispevale tudi jednote, ki so bile ustanovni člani⁴². JPO-SS je zbirala denar z namenom, da pomaga matični domovini po koncu druge svetovne vojne, ko se bodo razjasnile razmere v matični domovini. (Klemenčič, 1987: 168)

Poleg te akcije se je med Slovenci maja 1941 razvila pomožna akcija Zveze slovenskih župnij, katere organizatorja sta bila pater Bernard Ambrožič⁴³ in pater Kazimir Zakrajšek⁴⁴. Do konca leta 1942 je pomožna akcija slovenskih župnij zbrala med ameriškimi Slovenci 9000 dolarjev, ameriški škofje pa so prispevali 76.000 dolarjev. Ta akcija naj bi dala pobudo tudi katoliški pomožni organizaciji, da zbira denar za Slovenijo – že septembra 1941 je nakazala 40.000 dolarjev, decembra istega leta pa še 25.000 dolarjev. Pater Ambrožič je nato v Slovenijo poslal še 10.000 dolarjev. Ves ta denar so pošiljali po vatikanskih bankah škofu Gregoriju Rožmanu⁴⁵ (Klemenčič, 1987: 170). Pomožna akcija slovenskih župnij je tudi sicer ves čas druge svetovne vojne delovala proti narodnoosvobodilni vojski in osvobodilni fronti Slovenije.

Že od ustanovne seje JPO-SS so ameriški Slovenci razmišljali o politični akciji in o tem, kako bi jo izvedli med slovenskimi izseljenci. K temu so jih spodbujali tudi ljudje, ki so tako ali drugače iz Jugoslavije prišli v ZDA. Tako je jugoslovanska vlada v Ameriko poslala svojo misijo⁴⁶ in s tem hotela doseči, da bi ne samo Slovenci, ampak tudi ostali jugoslovanski narodi politično delovali v skladu z njenimi interesi. Vlada je želela v ameriški javnosti tudi vzbuditi zanimanje za jugoslovansko vprašanje, zato so se njeni člani udeleževali različnih sestankov in sej ameriških Slovencev.

⁴² To so bile Ameriška bratska zveza, SNPJ, Slovenska svobodomiselna podpora zveza, Kranjsko-slovenska katoliška jednota, Jugoslovanska podpora zveza Sloga, Zapadna slovenska zveza, Slovenska ženska zveza (Klemenčič, 1987:166–167).

⁴³ Živel je v ZDA in ob koncu druge svetovne vojne skrbel za naseljevanje slovenskih beguncev v ZDA (<http://www.mszs.si/slo/ministrstvo/publikacije/znanost/mzt/raziskovalec/1999-2/Clanek13.htm>).

⁴⁴ Ignac Kazimir Zakrajšek, frančiškan, rojen maja 1878 v Preserju. Bil je sloveč pridigar, leta 1906 je odšel v ZDA, tam ustanavljal številne slovenske centre za oskrbo slovenskih izseljencev. V ta namen je ustanovil Rafaelovo družbo, ki je skrbel za izseljence. (http://www.brezovica.si/zupnije/zup_preserje.asp)

⁴⁵ Rojen leta 1883, ljubljanski škof od 1930 do 1945, kot škof je podpiral klerofašistične struje, med NOB je bil eden glavnih organizatorjev slovenske protirevolucije, okupatorjev kolaborant, leta 1945 je emigriral v ZDA, umrl je leta 1959 (Leksikon Cankarjeve založbe, 1987: 849).

⁴⁶ Sestavljali so jo takratni hrvatski ban Ivan Šubašič, ministri Franc Snój, Bogoljub Jevtić in Sava Kosanović (Klemenčič, 1987: 171).

Do prvega večjega poskusa politične akcije je prišlo na sestanku zastopnikov slovenskih narodno podpornih in političnih organizacij⁴⁷ 15. novembra 1941, ko je Ivan Molek predlagal osnove za politično akcijo⁴⁸.

Naslednji korak je bil sestanek JPO-SS 7. junija 1942, na katerem so izvolili odbor za politično akcijo⁴⁹, ki pa je obstajal samo tri mesece, do njegove razpustitve na seji 12. septembra 1942. Takrat so razpravljali tudi o sklicu Slovenskega ameriškega narodnega kongresa, do katerega je res prišlo, in sicer 5. decembra 1942 v Clevelandu, na njem pa se je zbralo 528 delegatov. Na kongresu so ustanovili Slovenski ameriški narodni svet (SANS), ki naj bi v bodoče usklajeval in vodil politično akcijo ameriških Slovencev. (Klemenčič, 1987: 214)

Korak najprej v smeri spoznavanja in priznavanja resničnih razmer v matični domovini je bil članek, ki ga je Louis Adamič⁵⁰ objavil 19. decembra 1942 v časopisu Saturday Evening Post. V njem je jasno razložil, da sta v Jugoslaviji med domačim prebivalstvom dve sili, partizani in četniki, ter da so partizani tisti, ki se aktivno borijo proti okupatorjem. Poudaril je, da so velike bitke z več kot sto mrtvimi sovražniki, ki jih je tisk doslej pripisoval četnikom, v resnici izbojevali partizani (glej Adamič v Klemenčič, 1987: 215). Ta članek je bil v prvi vrsti člankov, ki jih je za velike ameriške časopise pripravil Louis Adamič, v podporo narodnoosvobodilnemu boju jugoslovanskih narodov. Do takrat so, tako kot vsa svetovna javnost, tudi ameriški Slovenci verjeli, da se v matični domovini proti okupatorju bojujejo samo Mihajlovičevi četniki.

⁴⁷ Udeležili so se ga Vincent Cainkar, predsednik SNPJ, Ivan Molek, urednik Prosvete, Josip Zalar za KSKJ, Janko Rogelj, Anton Zbašnik in Frank Vraničar za ABZ, Leo Jurjevec za ZSZ, John Vidic za DSD, Marie Prisland in Mary Tomažin za SZZ ter Etbin Kristan in Frank Zaitz za Jugoslovansko socialistično zvezo (Klemenčič, 1987: 173).

⁴⁸ Pripravljenost ameriških Slovencev, da podprejo zaveznike v boju proti fašizmu, da govorijo namesto rojakov v matični domovini, zato naj bi, če bi imeli priložnost, povedali, da je absolutno potrebno, da so Slovenci združeni v eni celoti (Klemenčič, 1987: 173).

⁴⁹ Vanj so bili izvoljeni James Debevec, Joško Penko, Anton Šabec, J. W. Mally, J. Zakrajšek, Etbin Kristan, F. M. Surtz, V. Grill in Ivan Molek (Klemenčič, 1987: 189).

⁵⁰ Rojen leta 1898 v Blatu pri Grosupljem, leta 1914 je prišel v ZDA, napisal je tri knjige o Jugoslaviji: Vrnitev v rodni kraj, Moja rojstna dežela, ki govori o razmerah v Jugoslaviji med drugo svetovno vojno, ter Orel in korenine, ki prikazuje razmere v Jugoslaviji po vojni. Proslavil se je zlasti s političnim delom v prid Jugoslaviji med drugo svetovno vojno, umrl je leta 1951 (Petrič, 1982: 453–454).

Adamičevi potezi so 16. januarja 1943 sledili nekateri ameriški Jugoslovani⁵¹, ki so dr. Ivanu Ribarju, predsedniku izvršnega odbora AVNOJ-a⁵² po radiu Svobodna Jugoslavija poslali brzojavko, v kateri so med drugim zapisali, da v “vašem gibanju vidimo poskus ohraniti tisto, kar je kot enotnost in obljuba bilo realizirano v Jugoslaviji med obema vojnama” (Nova doba, 23. 1. 1943 v Klemenčič, 1987: 221).

10. februarja 1943 pa so na seji glavnega odbora Ameriške bratske zveze sprejeli izjavo te organizacije o partizanih in SANS, v kateri so med drugim zapisali, da SANS ne sme postati orodje zastopnikov jugoslovanske zamejske vlade, ampak mora ostati le informativno telo. Obsodili so Jugoslovanski informacijski center, ki naj bi ponarejal originalne vesti in jih prikrojil v skladu z interesi zamejske vlade. Zapisali so še, da “so Slovenci, organizirani v osvobodilni fronti, ki bijejo boj proti okupatorjem in si zamišljajo povojno Slovenijo v federativni republiki, pravi in resnični boritelji za svobodo in demokracijo vsega slovenstva” (Nova Doba, 15. 2. 1943 v Klemenčič, 1987: 223). S to izjavo so se ameriški Slovenci prvič uradno izrekli za partizane in proti državljanski vojni v Sloveniji, kakor tudi zoper ponarejanje vesti o dogajanjih v Sloveniji iz Jugoslovanskega informacijskega centra.

19. junija 1943 so ustanovili Združeni odbor južno slovanskih Američanov (ZOJSA), ki naj bi postal koordinacijsko telo vseh jugoslovanskih organizacij. V izjavi z desetimi točkami, ki jo je odbor sprejel 7. avgusta 1943, so med drugim zapisali, da morajo “razviti dinamično edinstvo južno slovanskih Amerikancev za demokracijo in proti fašizmu, dati čim večjo moralno in materialno podporo narodnoosvobodilni vojski in partizanom ter drugim ljudskim gverilcem v južno slovanskih in balkanskih deželah, prikazati ljudstvu zavezniških dežel očividni namen prevladujoče skupine v jugoslovanski vladi v Londonu, da ustanovi v Jugoslaviji na novo vojaško diktaturo” (Klemenčič, 1987: 236).

⁵¹ To so bili: predstavnik južnoameriških Jugoslovanov Frano Petrinović, predstavnik ameriških Hrvatov Zlatko Baloković, predstavnik ameriških Srbov Vaso Trivanović in Jovan Krajnović ter Janko Rogelj in Louis Adamič (Klemenčič, 1987: 221).

⁵² 26. novembra 1942 je bilo v Bihaču prvo zasedanje Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije – AVNOJ – a (<http://www.rtvsl.si/dobrojutro/dogodki.php?read=11-26>). V Jajcu je bilo drugo zasedanje Avnoja, delegati so sprejeli sklep o ustanovitvi federativne Jugoslavije. Nacionalni komite, ki ga je vodil Tito je imel funkcijo začasne vlade, ukinjena je bila monarhija, kralju Petru II. In dinastiji Karađorđevićev so bile odvzete vse ustavne pravice oziroma vrnitev v domovino. Sprejet je bil tudi sklep o priključitvi Slovenskega Primorja, Istre, Reke, Zadra in drugi deli, ki so bili po prvi svetovni vojni dodeljeni Italiji (<http://www.rtvsl.si/dobrojutro/dogodki.php?read=11-29>).

Ameriški Slovenci so se večinoma odločili za podporo narodnoosvobodilnemu boju jugoslovanskih narodov in narodnosti. Bile pa so seveda tudi izjeme, med njimi Ivan Molek, glavni urednik Prosvete, ki je zato dolgo časa izrazito naklonjeno pisala o četnikih, partizanom pa do konca leta 1943 komaj namenila kakšno besedo. Ker pa je SNPJ, čigar dnevnik je bila Prosveta, podpirala partizane, je prišla v spor z Molekom, ki je moral zato odstopiti.

4. SLOVENSKI IZSELJENSKI TISK V ZDA MED DRUGO SVETOVNO VOJNO

4.1. SPLOŠNI PREGLED ČASOPISJA

Med drugo svetovno vojno je v ZDA izhajalo 19 glasil. Eno najpomembnejših, če ne najpomembnejše, je bila Prosveta, prvi delavski časopis slovenskih izseljencev v Ameriki in glasilo Slovenske narodne podporne jednote, ki je imela takrat največ članov med vsemi slovenskimi izseljenskimi organizacijami. Pomembna je bila tudi zato, ker je med zadnjimi začela podpirati partizane. Poleg Prosvete so bila pomembna tudi naslednja glasila: katoliško usmerjen Amerikanski Slovenec, kot prvi časopis slovenskih izseljencev, med vojno (do leta 1943) tudi dnevnik; delavsko usmerjen Glas Naroda, ki je med vojno in po njej podpiral Jugoslavijo; dnevnik Enakopravnost, ki je med drugo svetovno vojno in po njej vztrajal pri svojih naprednih stališčih; Nova doba, ker je obravnavala vprašanja slovenskih izseljencev v ZDA in med vojno podpirala OF. Podrobneje sem jih predstavila v prilogi.

4.2. PROSVETA

4.2.1. BIBLIOGRAFSKI OPIS

Slovenska narodna podporna jednota (SNPJ) je bila ustanovljena leta 1904 v Chicagu. Leta 1908 je začela izdajati svoje glasilo, ki se je imenovalo Glasilo SNPJ. Prva številka je v obliki revije na 12 straneh izšla januarja 1908. Urednik je postal Frank Kerže, ki je bil takrat tajnik SNPJ. 28. januarja 1910 je Glasilo SNPJ postalo tednik na 4 straneh.⁵³ S 1. julijem 1916 je Glasilo postalo dnevnik z imenom Prosveta. List je izhajal v velikem formatu z velikim naslovom, ki ga je narisal Aleksander Toman (Arnež, 1998: 55–56).

4.2.2. ZNAČAJ PROSVETE IN NJENA IDEJNA USMERITEV

Med letoma 1939 in 1945 je Prosveta izhajala vsak dan, razen ob sobotah in nedeljah. Dnevnik je izhajal v slovenskem jeziku na štirih straneh, razen ob sredah, ko se je zaradi dodatnih strani v angleškem jeziku, namenjenih predvsem potomcem članov SNPJ, razširil na osem strani.

⁵³ Do takrat je izhajalo enkrat mesečno.

Na prvi strani so bile najpomembnejše domače (ameriške) in svetovne novice, prevladovala so novice z bojišč. Na naslovnici sta bili tudi rubriki Domače vesti, ki je vsebovala kratke novičke z različnih področij ameriškega življenja, in Zadnje vesti, novice iz vsega sveta, ki so jih v uredništvo prejeli tik pred tiskanjem. Druga stran je bila primarno namenjena komentarjem in rubriki Glasovi iz naselbin, v kateri so slovenski izseljenci poročali, kaj se dogaja v njihovih krajih. Ob petkih je izhajala rubrika Pred dvajsetimi leti, v kateri so zapisali majhen izsek kakšnega članka, ki so ga objavili v časopisu pred natanko dvajsetimi leti. Na tretji strani so lahko bralci v rubriki Novice iz starega kraja⁵⁴ prebrali, kaj se dogaja v matični domovini. Rubrika je poročala o tem, kdo je umrl, kako je mož ubil ženo, in podobnih ljudskih zgodbah. Zadnja stran pa je bila večinoma posvečena literarnim zgodbam. Časopis je vseboval tudi oglase, največkrat take, ki so bralce pozivali, naj naročijo Prosveto, ali pa so oglaševali kakšen nov proizvod.

Številka, ki je izhajala ob sredah, je bila specifična, ne le zaradi povečanega obsega (izšla je namreč na osmih straneh), ampak tudi zaradi drugačne razporeditve rubrik. Naslovnica je bila, tako kot ostale dni v tednu, posvečena pomembnim domačim novicam in novicam iz sveta, predvsem z bojišč. Druga stran je bila namenjena rubriki Uradne vesti SNPJ, v kateri so bralce obveščali o delovanju SNPJ, o njenih konvencijah in o pomembnejših odločitvah, ki jih je ta organizacija sprejela. Rubrika Glasovi iz naselbin se je preselila na tretjo stran. Na naslednji strani so bili objavljeni razni komentarji ter rubriki Pred dvajsetimi leti in Urednikove pripombe, kjer je svoje komentarje o določenih zadevah objavljala urednik, v tem primeru Ivan Molek. Na peti strani sta bili Predsednikova kolona, prostor, namenjen predsedniku SNPJ, in rubrika Od časa do časa, kjer je svoje misli in komentarje posredoval Milan Medvešek (rubrika je bila objavljena neredno in ne vedno ob sredah). Zadnje tri strani so bile v angleščini. V njih so bile večinoma novice o delovanju SNPJ, pa tudi pomembnejše ameriške novice.

V prvi številki tednika, 28. januarja 1910, je urednik zapisal: *“Po našem mnenju ne bo (list) zastopal kake posebne politične stranke. Vsak član SNPJ ali pa čitatelj naj se prikloni, ako mu drago, oni stranki, ktere načela nanj najbolj prepričevalno vpivajo. Mi bomo stremljenja vsih strank kot časnikarji v ozir jemali, posebno taka, ktera so za splošen napredek človečanstva. In po tem potu bomo gotovo dosegli smer, ktero si želi narod sam”*.

⁵⁴ Od leta 1942 je bila na tej strani rubrika Novice iz podjarmljene stare domovine.

Prosveta je zastopala napredna delavska stališča, spodbujala delavsko solidarnost in se zavzemala za izboljšanje položaja ameriškega delavstva; tudi med drugo svetovno vojno, dokler ta stališča niso imela komunističnega prizvoka in pomena. Časopis je bil namreč, predvsem po zaslugi takratnega urednika Ivana Moleka, izrazito proti komunistično usmerjen. Ko se je SNPJ odločila, da bo podprla SZ in Titovo partizansko gibanje, in od Moleka zahtevala, da brez ugovora sprejme njeno stališče, se je temu uprl in 1. marca 1944 odstopil. (glej Arnež, 1998)

Anton Garden, ki je po Molekovem odstopu postal urednik Prosvete, je 10. aprila 1962 v Prosveti med drugim zapisal: "*Glede stalinizma in žalostnih moskovskih procesov ter Stalinovega - Hitlerjevega pakta sva si bila z Molkom edina. Glede tega ni bilo nobenega konflikta med nama. Toda on se je bil obrnil proti vsej ruski revoluciji in torej tudi proti Titu in partizanom in proti vsej osvobodilni borbi v Jugoslaviji, katero je smatral za navadno komunistično konspiracijo in potegavščino in zločinstvo in pričel Prosveto usmerjati po tej liniji*" (Garden v Arnež, 1998: 57).

4.3. UREDNIKI PROSVETE MED DRUGO SVETOVNO VOJNO

Podatki o nekdanjih urednikih Prosvete so zelo skopi in nenatančni. Poleg tega ni v nobeni knjigi natančno navedeno, koliko urednikov je od začetka izhajanja časopisa pa do konca druge svetovne vojne urejalo Prosveto in koliko časa je trajalo njihovo urednikovanje. Ker je predmet proučevanja Prosveta med drugo svetovno vojno, bom v tem podpoglavju predstavila urednika, ki sta časnik urejala v tem obdobju, ostale urednike, ki so to delo opravljali pred njima, pa bom le omenila.

Časopis Prosveta je leta 1916 pravzaprav nastal iz dveh glasil: Glasu svobode, ki je bil prvi časopis SNPJ in je izhajal do leta 1908, in Glasila SNPJ, ki je pod tem imenom izhajalo od leta 1908 do 1916.

Uredniki Glasu svobode so bili: Martin Konda⁵⁵, Jože Zavertnik⁵⁶ (ponekod omenjen kot Josip Zavertnik) in Ivan Kaker⁵⁷. Leta 1908 je začelo izhajati Glasilo SNPJ. Uredniško

⁵⁵ Martin Konda (27. 10. 1872 – 8. 3. 1922), prvi urednik, do leta 1906, sicer časnikar in društveni delavec, v ZDA prišel 1886, 1902 s Frankom Medico ustanovil Glas svobode, do 1907 glavni tajnik SNPJ, 1908 izključen

taktirko je takrat prevzel Frank Kerže⁵⁸, leta 1911 ga je zamenjal Jože Zavertnik, ki je to službo opravljal do leta 1929, ko je urednik glasila, ki se je takrat že imenovalo Prosveta, postal Ivan Molek (glej Bajec, 1980; Arnež, 1998).

A.) IVAN MOLEK (časnikar in književnik)

Rodil se je 8. junija 1882 v Metliki, kjer je dokončal štiri razrednico, nato so starši želeli, da bi se izučil za krovca slamnatih streh. Ker se je ponesrečil, se je namesto tega zaposlil v deželni trtnici na Veselici, kjer je ostal do odhoda v Ameriko. Po nekaterih podatkih je tja odšel že leta 1900, po drugih pa leto dni kasneje. Na začetku se je preživljal kot delavec v železarnah v Steeltonu v Pensilvaniji ter v bakrovih rudnikih v Calumetu v Michinganu. Od maja 1905 do avgusta 1906 je v Calumetu urejal Glasnik od Gorenjega jezera, leta 1907 v Chicagu Glas svobode, nato je bil do leta 1912 član uredniškega odbora Proletarca. Med gospodarsko krizo v letih od 1909 do 1915 je delal kot prevajalec v zdravstvu. Bil je prvi urednik Ameriškega družinskega koledarja (1915). Sodeloval je tudi pri Majskem glasu, Cankarjevem glasniku, The Slovenian (Jugoslav) Review, Pod lipo, Svobodi in pri Času. Ko je glasilo Slovenske narodne podporne jednote Prosveta julija 1916 postalo dnevnik, se je zaposlil pri njemu kot pomožni glavni urednik. Ker je leta 1944 nasprotoval napotilu vodstva SNPJ, naj kot urednik Prosvete zavzame bolj pozitiven odnos do NOB-a v Jugoslaviji, je spomladi 1944 odstopil in bil nato večinoma brez redne zaposlitve. Med drugim je nekaj mesecev urejal slovenski program na radiu Glas Amerike. Leta 1948 je s somišljeniki ustanovil odbor za demokratsko akcijo, ki je leta 1949 izdajal mesečnik Svobodna beseda, v katerem je napadal politiko SANS in Louisa Adamiča. Umrl je 16. marca 1962 v El Cajonu v Kaliforniji. (Enciklopedija Slovenije, 1993: 210; Petrič, 1982: 420–425)

zaradi nesoglasij. Ustanovil podporno društvo, iz katerega se je razvila Slovenska svobodomiselná podporna zveza (Enciklopedija Slovenije, 1991: 243).

⁵⁶ Jože Zavertnik (2. 1. 1869 – 28. 8. 1929), urednik leta 1906, sicer časnikar, rojen v Škofljici. Na začetku 20. stoletja se je izselil v ZDA in se naselil v Chicagu. Bil je med ustanovnimi člani Jugoslovanske socialistične zveze, postal je prvi urednik Proletarca. Pisal je tudi v druge liste, njegov najpomembnejši prispevek h kulturi ameriških Slovencev je delo Ameriški Slovenci, ki je izšlo v založbi slovenske narodne podporne jednote v Chicagu leta 1925 (Petrič, 1982: 425-427).

⁵⁷ Urednik med letoma 1906 in 1907 (glej Šlebinger, 1937).

⁵⁸ Frank Kerže (2. 2. 1876 – 24. 10. 1961), urednik od 1907 do 1911, pisatelj in publicist, leta 1904 se je odselil v ZDA, sprva je sodeloval pri Glasu naroda v New Yorku, ustanovil in urejal pa je tudi humoristični list Komar, do 1912-13 je urejal čikaški mesečnik Naš gospodar, od 1915 do 1925 pa čikaško družinsko revijo Čas. Med I. sv. vojno je bil vnet zagovornik republikanskih idej, v času druge svetovne vojne je ustanovil združena slovenska društva v New Yorku, v okviru katerih je delovala slovenska šola v Brooklynu (Petrič, 1982:418-419).

Po nekaterih podatkih naj bi bil Anton Garden urednik Prosvete že leta 1943, po drugih leta 1944, uradno pa naj bi ga na to mesto izvolili šele leta 1946. Urednikoval je do leta 1950⁵⁹.

B.) ANTON GARDEN (publicist in urednik)

Rodil se je 17. februarja 1895 v Petrušnji vasi. Pri osemnajstih, leta 1913, je odšel v ZDA. Delal je v tovarnah in premogovnikih v Ohio ter v gozdovih v Zahodni Virginiji. V letih 1918 in 1919 je študiral na kolidžu Dubuque v Iowi, med letoma 1921 in 1923 pa na kolidžu Brook Wood Labor v Katanahu v New Yorku. Od leta 1916 je bil aktiven socialist, član SNPJ in Jugoslovanske socialistične zveze. Zelo delaven je bil v slovenskem društvenem in kulturnem življenju v Clevelandu in v Chicagu. Pisal je za Proletarca, Majski glas, Cankarjev glasnik, Ameriški družinski koledar in v Prosveto. Od leta 1929 je bil pomožni, od sredine leta 1944 pa do konca leta 1950 pa glavni urednik Prosvete. Umrl je 8. marca 1967 v Chicagu. (Enciklopedija Slovenije, 1989: 181)

4.4. VSEBINSKA ANALIZA ODNOSOV DO PARTIZANOV, ČETNIKOV IN JUGOSLOVANSKE BEGUNSKE VLADE

Prosveto je od leta 1929 urejal Ivan Molek, leta 1944 pa ga je zaradi njegovega spora s SNPJ zamenjal Anton Garden, kar je občutno vplivalo na Prosvetino usmeritev. Odnos Prosvete do komunističnega gibanja v matični domovini sem analizirala skozi prizmo treh tematskih sklopov – analizirala sem njen odnos do jugoslovanske begunske vlade, do četnikov ter do partizanov in komunistov. V analizi sem se osredotočila predvsem na uredniške prispevke Ivana Moleka, pregledala pa sem tudi besedila drugih avtorjev, predvsem to velja za obdobje po marcu 1944, ko je Molek odstopil. Ivan Molek je sicer svoje prispevke redko podpisoval. Avtorstvo komentarjev, objavljenih na drugi oziroma ob sredah na četrti strani, pa je sam priznal v prispevku *Zmote naših čitateljev*, v katerem je med drugim zapisal, da imajo čitatelji Prosvete “pravico stvarno kritizirati urednika Prosvete (torej Moleka, op. avtorice), če mislijo, da je v zmoti, urednik pa ima pravico, da stvarno kritizira zmotno mišljenje svojih čitateljev” (25. 1. 1940, št. 18, str. 2).

⁵⁹ Glej tudi Ivan Molek (1979): Slovene immigrant history 1900–1950.

1. ODNOS DO KOMUNISTIČNEGA GIBANJA IN PARTIZANOV V MATIČNI DOMOVINI

Čeprav je v prvi številki tednika tedanji urednik Frank Kerže zapisal, da list po “našem mnenju ne bo zastopal kake posebne politične stranke” (Prosveta, 28. 1. 1910 v Arnež, 1998: 55), pa je bila Prosveta v prvi vrsti namenjena delavcem, slovenskim izseljencem. Ne le, da Prosveta ni bila politično nevtralna, ampak je tudi podpirala socialiste, kar dokazuje članek *Prosvetna in socialna stran SNPJ*, v katerem je avtor med drugim opisoval politično dejavnost SNPJ (Prosveta kot njeno uradno glasilo pa jo je seveda podpirala): “/.../ Na politično-socialnem polju je bila SNPJ aktivna že v svojih prvih letih, ko je bilo to gibanje pri drugih naših organizacijah pravi anathema. Res je, da ni bila nikdar aktivna direktno v tem oziru, je pa s svojim glasilom in s konvenčnimi resolucijami zmerom vzpodbujala k temu. /.../ Da je bilo to udejstvovanje SNPJ mogoče, gre kajpada zasluga socialnemu idealizmu in sploh napredni miselnosti velikega dela njenega članstva, v glavnem - socialistom /.../” (29. 3., št. 62, str. 4).

Vsaj od leta 1929, ko je urednik postal Ivan Molek, pa je bila Prosveta tudi proti komunistično usmerjena. Leta 1939, v letu grožnje in pričakovanja začetka druge svetovne vojne, so komuniste preganjali po vsem svetu, razen v Rusiji, kjer so bili ti na oblasti. Prosveta je vesti o njihovem zapiranju in preganjanju, te so bile sicer povzete po drugih virih ali pa so jih napisali dopisniki in so bile relativno objektivne, objavljala na naslovni strani, kot da bi bile najpomembnejše vesti dneva.

Težko je reči, koliko njenih novinarjev je podpiralo Molekovo nasprotovanje “rdeči grožnji”, kot so takrat pogosto imenovali komunizem. Zagotovo pa ga je vsaj deloma podpiral Anton Garden, ki je bil predvsem po podpisu Hitler-Stalinovega pakta, pa tudi že prej, velik nasprotnik Stalina in njegove diktature, kar je dokazoval s številnimi kritičnimi članki, ki so bili objavljeni v Prosveti. Ni pa se strinjal z Molekovim nasprotovanjem partizanom: “Glede stalinizma in žalostnih moskovskih procesov ter Stalinovega – Hitlerjevega pakta sva si bila z Molkom edina. Glede tega ni bilo nobenega konflikta med nama. Toda on se je bil obrnil proti vsej ruski revoluciji in torej tudi proti Titu in partizanom in proti vsej osvobodilni borbi v Jugoslaviji, katero je smatral za navadno komunistično konspiracijo in potegavščino in

zločinstvo in pričel Prosveto usmerjati po tej liniji” (Prosveta, 10. 4. 1962 v Arnež, 1998: 57).

Sicer pa je Ivan Molek svoje nasprotovanje komunistom razložil v komentarju *Odgovor na črne laži*, v katerem je med drugim zapisal, da niso “bili nikdar v zvezi s kakšnimi komunisti ker komunistom ne zaupamo – ker jih dobro poznamo“ (26. 4., št. 82, str. 4). V prispevku *Pod masko demokracije* pa je Molek med drugim zapisal, da je demokracija “komunistom le maska, s katero se zdaj pokrivajo na zunaj. Na znotraj pa so ostali isti stari totalitarci, ki med seboj ne poznajo nobene demokracije in nobene tolerance” (11. 1., št. 7, str. 4).

Čeprav je Molek zanikal primerjavo komunizma s fašizmom, pa je sam v prispevku *Kaj je antifašizem*, zapisal, da “mi nismo nikdar rekli v Prosveti, da sta fašizem in komunizem eno in isto, rekli pa smo in še pravimo, da imata fašistična in komunistična diktatura enako taktiko: obe diktaturi sta totalitarni, obe ne trpita opozicije in obe se vzdržujeta na krmilu z najhujšim in najgršim terorizmom” (2. 6., št. 107, str. 2).

Prosveta Jugoslovanski komunistični partiji v letu 1939 ni namenila posebne pozornosti. Razen v nekaj kratkih vesteh, ki so jih dopisniki povzemali po jugoslovanskih uradnih virih, jih sploh ni omenjala, prav tako pa razen v eni ali dveh kratkih vesteh ni poročala o zapiranju in preganjanju jugoslovanskih komunistov, kar pravzaprav niti ni tako presenetljivo, glede na to, da je jugoslovanska komunistična partija od leta 1921 (njeno delovanje je oblast z Obznano prepovedala decembra 1920) delovala v ilegali.

Prosveta o partizanih v letu 1939 ni pisala in ni mogla pisati, ker ti takrat še niso obstajali. Organizirati so se začeli šele pa nemškem napadu na Jugoslavijo aprila 1941.

2. ODNOS DO JUGOSLOVANSKE BEGUNSKE VLADE

Da sta bila Ivan Molek in s tem posledično Prosveta bolj naklonjena monarhiji kot pa revolucionarnim komunistom, pa čeprav je Molek v več prispevkih zagovarjal ustanovitev jugoslovanske republike, se je izrazito pokazalo šele leta 1941, po začetku spopadov v Jugoslaviji. Prosveta je v letu 1939 glede na svetovne razmere (španska državljanska vojna, Hitlerjeva osvajanja ...) dokaj pozorno spremljala politično dogajanje v matični domovini.

Do delovanja jugoslovanske vlade na notranjem in zunanjepolitičnem področju je večinoma ohranjala nevtralnno stališče in je temu primerno poročala. Nevtralen odnos do jugoslovanske vlade je urednik pojasnil v prispevku *Kje smo mi pravzaprav doma*: “/.../ simpatije s staro domovino, rešpekt do rojstnega kraja in naših ljudi tamkaj je eno, ampak uganjati tukaj starokrajsko politiko, je pa drugo. Prvega nam nihče ne brani in nihče nam noče odvzeti, toda drugo nam zamerijo, ker znači dvojno pripadništvo – nihče pa ne more biti iskreno pripadnik dveh držav ali dveh domovin. Zlasti to velja za vse naturalizirane državljane. Vsi oni, ki smo ameriški državljani, nimamo pravice udeleževati se v politiki v interesu katerekoli druge države, če to delamo, zlorablamo ameriško državljanstvo in nismo vredni, da smo državljani ameriške republike. Oni pa, ki niso ameriški državljani, so tukaj samo gostje in grdo zlorablajo ameriške civilne svoboščine, ako so aktivni v politiki, katera služi interesom kake tuje države. /.../” (17. 5., št. 96, str. 4).

Vesti, objavljene na naslovni strani, so večinoma pisali dopisniki, ali pa so jih v Prosveti povzeli po uradnih virih. Na notranjepolitičnem področju so poročali o vladni krizi in o njenih težavah pri reševanju hrvaškega vprašanja, na zunanjepolitičnem področju pa so največ pozornosti namenjali jugoslovanskemu zблиževanju z osjo Rim – Berlin. Prosveta je sicer že leta 1939 na naslovnica h večkrat napovedovala pridružit ev Jugoslavije osi Rim – Berlin, čeprav se je ta zgodila šele 25. marca 1941.

Čeprav je Prosveta v odnosu do jugoslovanske kraljeve vlade večinoma ohranjala nevtralnno stališče, pa je kljub temu objavila tudi nekaj kritičnih komentarjev, ki so prišli izpod peresa glavnega urednika. Vendar je bil Ivan Molek v svojih komentarjih o jugoslovanski vladi in njenih potezah precej manj strupen kot takrat, ko je napadal komuniste. Tako je v prispevku *Pakleni plan krvavog popa*, v katerem je med drugim po kanadskem časopisu Hrvški glas povzel poročilo iz Zagreba o odstopu Antona Korošca z mesta notranjega ministra, v katerem je bilo rečeno, “da je bil Korošec zapleten v zaroto” (10. 1., št. 6, str. 2). V poročilu je bilo po Molekovih besedah še zapisano, “da so bili poslani na Hrvaško agenti provokaterji, ki so imeli tik pred volitvami zažgati nekatere hrvaške cerkve in samostane, krivdo za te požige pa zvaliti na pristaše hrvaške kmetske stranke, ozirom na drja. Mačka in ostale avtonomistične voditelje, ki so imeli biti pokazani v svetovni javnosti kot navadni komunistični zločinci” (prav tam). Kot je zapisal Molek, je bilo omenjeno poročilo lahko “izrodek fanatizma, lahko pa je tudi resnično, kajti dandanes je vse mogoče” (prav tam).

Tudi sicer je Prosveta, oziroma njen urednik Ivan Molek, največkrat obdelovala hrvaško vprašanje in odnos kraljeve vlade z osjo Rim – Berlin. Tako je Molek v prispevku *Sudetski Jugoslovani* primerjavo dr. Mačka, da je bilo hrvaško vprašanje podobno problemu sudetskih Nemcev in bi bilo lahko rešeno na podoben način, označil za “smešno”. In nadaljeval, da “pri Sudečanih in Čehih gre za dve široko ločeni narodnosti, dočim so Hrvatje in Srbi »brača« enega jezika z edino razliko vere in pismenk” (21. 2., št. 36, str. 2). V istem članku je še ugotovil, da bi bilo res najbolje, “da knez Pavle usliši Mačka in dovoli Hrvatom avtonomijo. Srbi še ne vedo, kako bi si lahko naredili iz Hrvatov najboljše prijatelje - baš na ta način, da jim dajo notranjo svobodo. Kajti potem se bodo Hrvatje začeli gristi med seboj, razdelili se bodo na sto strank in sto taborov - vsaka stranka bo pa skušala dobiti simpatij in moralne pomoči pri Srbih napram hrvaškim nasprotnikom /.../” (prav tam).

V prispevku *Federativna Jugoslavija*, v katerem je po vesteh iz Jugoslavije povzel načrt za rešitev hrvaškega vprašanja, po katerem naj bi se Jugoslavija razdelila na štiri avtonomne dele, pa se je urednik spraševal, “čemu ni belgrajska vlada privolila v federacijo pred desetimi leti, namesto, da je prizadjala Hrvatom in drugim neizmerno gorje z diktaturo? Takrat bi bila avtonomija nekaj pomenila. Koliko pomeni danes?” (27. 4., št. 83, str. 2).

Na podoben način je v prispevku Mačkovi sopotniki vladno politiko okrcal ob sporazumu s Hrvati in nastanku Cvetković – Mačkove vlade. V prispevku je poudaril, da bi “centralisti v Beogradu, če bi bili že pred desetimi leti ali še prej privolili v federalizirano Jugoslavijo, bi bili ne samo prihranili sebi mnogo bridkih dni, temveč bi bili dali Mačku priložnost, da bi se bil že davno deskreditiral s svojo demokracijo /.../” (11. 8., št. 156, str. 2). Molek je razmišljanje zaključil z vprašanjem: “Ako je federativna Jugoslavija danes dobra, čemu ni bila prej?” (prav tam).

Prosveta in njeni dopisniki niso imeli najbolj zanesljivih virov in pridobljenih informacij niso preverjali, saj so o isti zadevi enkrat poročali tako, drugič spet drugače. Tako so na primer glede jugoslovanskega priključevanja osi enkrat poročali, da se ji bo Jugoslavija priključila, že čez nekaj dni pa so isto vest zanikali oziroma so objavili poročilo iz Jugoslavije, v katerem je jasno pisalo, da se le-ta ne bo priključila osi. Prav tako so večkrat poročali o uspešni rešitvi hrvaškega vprašanja, nato pa vest v naslednjih dneh zanikali oziroma ugotovili, da so pogajanja zastala oziroma propadla.

1. ODNOS DO KOMUNISTIČNEGA GIBANJA IN PARTIZANOV V MATIČNI DOMOVINI

Odnos Prosvete do komunističnih idej se v letu 1940 ni bistveno spremenil. Časnik je še vedno napadal tako domače (ameriške) kot tudi tuje komuniste. Glavna tarča pa so bili, še posebej po sporazumu, ki sta ga avgusta 1939 podpisala Hitler in Stalin, ruski komunisti. Jugoslovanskih komunistov Prosveta, oziroma urednik Molek, tudi v letu 1940 še ni neposredno napadala, najverjetneje predvsem zato, ker o njihovem delovanju v domovini ni imela veliko informacij. Je pa poročala o “demonstracijah in izgredih proti draginji” (2. 1., št. 1, str. 2), ki jih je jugoslovanska vlada označila za “komunistične” (prav tam). Urednik je v omenjenem prispevku z naslovom *Kaj se godi v Jugoslaviji* še zapisal, da je beograjska univerza “do malega že izpraznjena, ker je baje bila v večjem delu komunistična” (prav tam). Na koncu je ugotovil, da se v Jugoslaviji nekaj kuha in dodal: “Najmanjšega dvoma ni, da se tudi v Jugoslaviji ne manjka Diesov – zlasti med slovenskimi klerikalci – ki vidijo vse komunistično kar ni na njihovi vrstici, na drugi strani pa so tamkaj pridno na delu Hitlerjevi in Stalinovi agentje, ki pripravljajo teren za protekcijo in osvoboditev. /.../” (prav tam).

Da je bila Prosveta nenaklonjena komunističnim idejam, je dokazala tudi z objavo dela pisma delavca iz Slovenije, ki je pisal prijatelju v Ameriko. Pismo oziroma tiste dele, ki so se zdeli zanimivi uredniku, so objavili na naslovni strani; tudi del, v katerem je kritiziral komuniste: “V zadnjem času malo strašijo naši komunisti, katerim je sovjetski despotizem še vedno ideal. Sem in tja naredijo kakšne demonstracije in nedavno so jih naredili na Sušaku, na mostu, prav pred nosom Italijanov. Ker pa vse kaže, da so italijanski fašisti največji nasprotniki tega (sovjetskega) režima, jim to seveda ni bilo nič kaj všeč” (19. 1., št. 14). V nadaljevanju je prijatelju poročal o svetovnem dogajanju, a se je pozneje ponovno vrnil h komunistom: “Sem pa tja poslušam kakšen radiogram iz Moskve. Rečem ti, da se mi vsled prenapetega ruskega nacionalizma kar gabi, toliko je tega danes tamkaj. Če primerjam naš patriotizem za časa diktature, je bil naš takratni patriotizem komaj senca napram današnjemu komunističnemu patriotizmu v Rusiji /.../” (prav tam).

Sicer pa Prosveta težavam jugoslovanske vlade z upornimi komunisti tudi v letu 1940 ni posvečala posebne pozornosti – najverjetneje predvsem zaradi pestrega dogajanja na

svetovnem prizorišču (rusko-finska vojna, Hitlerjeva osvajanja ...), morda pa tudi zato, ker je jugoslovanska vlada pred svetovno javnostjo prikrivala težave, ki jih je imela s komunisti.

2. ODNOS DO JUGOSLOVANSKE BEGUNSKE VLADE

Prosveta je jugoslovanski vladi in njenih potezam v letu 1940 namenjala precej manj pozornosti kot leto poprej, zato tudi kakšnih kritičnih ali pohvalnih komentarjev glede njenega delovanja s strani urednika Moleka nisem zasledila. Prosvetino ekipo so vsaj v prvih mesecih bolj kot dogajanje v nekdanji domovini zanimali rusko-finska vojna, Hitlerjeva osvajanja in dogajanje na domačem prizorišču.

Prosveta je o dogajanju v Jugoslaviji sicer poročala, vendar le takrat, ko je bilo povezano s Hitlerjem ali Mussolinijem. Tako je na naslovni strani objavila več prispevkov o nacističnih in fašističnih pritiskih na jugoslovansko vlado, pa tudi urednik jo je zagovarjal v nekaterih svojih komentarjih. Tako je v prispevku *Težki dnevi v Jugoslaviji* med drugim pisal o delovanju pete kolone, o tem, kako so Ljubljčanani s svojimi dejanji izzivali italijanskega diktatorja, in o priznanju Sovjetske unije. Molek je pisanje zaključil z ugotovitvijo, da vse to dogajanje "povzroča glavobol vsem odgovornim voditeljem" (7. 5., št. 90, str. 2).

V prispevku *Težki dnevi Jugoslavije* je urednik spet zagovarjal jugoslovansko vlado. Potem ko je opozoril, da se tudi nad Jugoslavijo "zgrinja vpliv nacijske Nemčije in fašistične Italije" (25. 6., št. 124, str. 2) in da "agenti nacizma in fašizma v Jugoslaviji zahtevajo, da Cvetkovičeva vlada takoj odstopi in naredi prostor novi" (prav tam), se je vprašal, če in kako "se moreta Cvetković in njegov regent Pavle upirati tej zahtevi?" (prav tam). Urednik je tako namignil, da se vlada, tudi če bi hotela, ne bi mogla upirati nacistom in fašistom. V nadaljevanju je Molek pojasnil, da če "se bosta upirala, mora prej ko slej slediti okupacija Jugoslavije" (prav tam). Ta je imela po njegovem mnenju sicer "žilavo armado, toda proti Mussoliniju in Hitlerjevi letalski sili se ne more braniti niti en dan" (prav tam).

Tudi na prvih straneh je Prosveta večinoma poročala o trudu jugoslovanske vlade, da bi ohranila nevtralnost ter o nemških in italijanskih poskusih, da bi jo dobili na svojo stran. Drugače pa so bolj kot novice iz bivše domovine na prvih straneh časopisa kraljevale novice z bojišč, ponekod je vojna potekala že drugo leto.

1. ODNOS DO KOMUNISTIČNEGA GIBANJA IN PARTIZANOV V MATIČNI DOMOVINI

Čeprav je Komunistična partija Jugoslavije (KPJ) že ob nemškem napadu na Jugoslavijo 6. aprila 1941 začela s pripravami na upor proti okupatorju in je po Hitlerjevem napadu na Rusijo pozvala vse jugoslovanske narode k upor, pa Prosveta partizanom ni niti namenjala pozornosti niti jim priznavala zaslug za uspešen upor. Vse boje, ki so jih izbojevali partizani, je pripisala četnikom.

Urednik, ki je bil sicer proti komunistom in zaradi njihovega komunističnega vodstva tudi proti partizanom, ne enim ne drugim v svojih prispevkih ni posvečal nikakršne pozornosti. Le v svojem komentarju *Čuvajte se propagande* je opozoril, da se komunistična propaganda "še vedno plazi med nami kot kača pod mizo /.../ še zmerom sili v naše organizacije, v naša društva, v naše liste in celo v Prosveto sili. Ne, ne prihaja očitno s svojim pravim obrazom, temveč prihaja zakrinkana, maskirana na mnogo nedolžnih načinov /.../" (22. 1., št. 15, str. 4).

Partizane leta 1941 sploh niso omenjali, jugoslovanske komuniste pa je Prosveta večinoma omenjala le takrat, ko je poročala o ujetnikih ali ustreljenih talcih. Tako jih je prvič bežno omenila v poročilu o demonstracijah ob podpisu trojnega pakta, v katerem je avtor med drugim zapisal, da "srbski kmetje, komunisti, šolarji in komitaši dajejo duška svojim čustvom /.../" (27. 3., št. 61, str. 1).

O njih je večinoma poročala v vesteh o usmrčitvah, kot je to storila 21. julija. Takrat je na naslovnici objavila poročilo o begu 28 jetnikov iz hrvaške ječe, v katerem je pisalo, da je hrvaška policija "ustrelila 18 jetnikov, ko so skušali preplavati reko Savo. Pred desetimi dnevi je bilo ustreljenih deset komunistov, ker so ubili nekega policaja. Jetniki, ki so pobegnili, so bili vrženi v ječo kot komunisti, Židje in puntaristi." (21. 7., št. 140, str. 1).

Prosveta je v letu 1941 objavila še več podobnih vesti, v katerih je poročala, da so bili ljudje ali "zaprti zaradi komunizma" (17. 10., št. 203, str. 3) ali "ustreljeni zaradi komunističnih aktivnosti" (29. 10., št. 211, str. 1). Te kratke vesti so bile po mnenju vodstva časopisa očitno

tako pomembne, da so si zaslužile mesto na naslovni strani. V redkih primerih, ko je Prosveta objavila prispevek o kakršnikoli aktivnosti komunistov, ga je običajno prejela od okupatorja.

2. ODNOS DO ČETNIKOV

Prosveta je četnike, skupino nekdanjih jugoslovanskih vojakov, ki so se kmalu po kapitulaciji jugoslovanske vojske pod poveljstvom polkovnika Draže Mihajlovića zbrali v Ravni Gori, prvič omenila sredi junija. Propaganda, katere glavni protagonisti so bili neustrašni četniški borci z Mihajlovićem na čelu in ki jo je ob pomoči angleške in ameriške vlade, takoj ko je dobila prve informacije o partizanskih bojih, iz strahu pred širjenjem in končno prevlado komunizma, sprožila jugoslovanska begunska vlada, pa je prve rezultate pokazala konec julija. Takrat je Prosveta, ki je sicer razen redkih izjem vse članke o četnikih, partizanih in jugoslovanski vladi povzemala po drugih virih, poročala, da naj bi bili “srbski četniki še vedno na delu in vsak čas ubijejo kakšnega fašista ali naceta” (23. 7., št. 142, str. 1).

Časnik je večkrat povzemal vesti, po katerih naj bi četniki “napadli nacijske straže” (25. 7., št. 144, str. 1), “razdrli železniški tir, napadli vlak” (1. 8., št. 149, str. 1).

Urednik Ivan Molek sicer v prvem letu vojne v Jugoslaviji v svojih komentarjih še ni pokazal tako izrazite naklonjenosti četnikom, kot je to počel v letih 1942 in 1943. Je pa tudi on že zelo zgodaj pohvalno govoril o četnikih. Po njegovem mnenju naj bi bili za upor proti okupatorju najbolj zaslužni prav četniki oziroma komitaši “ki se skrivajo v hribih in od tam neprestano napadajo sovražnika, kjerkoli se pokaže v bližini”, poudaril pa je tudi, “da gre ta četniška vojna Nemcem že na živce/.../” (1. 8., št. 149, str. 3).

Urednik je v svojem prispevku *Guerilska vojna v Jugoslaviji* zapisal, da “radijska in brzojavna poročila iz Evrope in Male Azije dan za dnevom pripovedujejo o krvavih bojih v Jugoslaviji, ne samo v Srbiji in Črni Gori, temveč tudi na Hrvaškem in v Sloveniji” (13. 10., št. 199, str. 2), in dodal, da pomembnost vstaje četnikov dokazuje tudi vest iz Berlina, po kateri je Hitler “poslal v Jugoslavijo dve diviziji rednega vojaštva z bombniki vred za zatiranje upora” (prav tam), razmišljanje pa je zaključil z ugotovitvijo, da “ne vemo, koliko

je na vseh teh vesteh resnice, vendar se v glavnem vse to ujema s splošno situacijo po okupiranih deželah v Evropi” (prav tam).

Čeprav se je večina Mihajlovičevih četnikov že jeseni 1941 nehala bojevati z okupatorjem, je Prosveta septembra 1941 objavila poročilo radia iz Moskve, po katerem so četniki v petih mesecih gverilske vojne v Jugoslaviji “ubili 12.000 nemških in italijanskih vojakov in častnikov, istočasno so porušili okrog 200 mostov in uničili do 400 celinskih stanic in municijskih skladišč ter 17 vlakov” (8. 9., št. 174, str. 3).

Dnevnik je v drugi polovici leta 1941 pogosto poročal o četnikih in njihovem junaškem boju z okupatorjem, vendar Mihajlovičevega imena na začetku ni omenjal. Njegovo ime se je v vesteh začelo pojavljati konec leta, prvič pa so ga podrobneje predstavili v prispevku, objavljenem v rubriki *Vesti iz podjarmljene stare domovine*, v katerem so zapisali, da je “polkovnik Dragiša Mihajlović⁶⁰ koščat in tršat možak, 47 let, ki je v prvi svetovni vojni zavzel z eno samo strojnico ves oddelek sovražnega težkega topništva /.../” (18. 11., št. 225, str. 3).

Pomembna prelomnica se je zgodila decembra 1941, ko je jugoslovanska vlada Mihajloviča povišala v generala. Kot je pojasnila, je to storila zaradi njegove organizacije odpora proti osiščni oboroženi sili, saj naj bi Mihajlović po njenem pobegu v tujino “apeliral na premierja Dušana Simovića, naj mu dovoli organiziranje rebelne armade. Ko je dovoljenje dobil, je zbral ostanke razpršene jugoslovanske vlade v hribih, jih združil v enotni udarni sili, ki zdaj dela velike preglavice Nemcem in Italijanom” (16.12., št.244, str.1). Sodeč po zgodovinskih virih, pa Mihajlović premiera ni nikoli prosil za kakršnokoli dovoljenje, saj je začel upor organizirati že maja 1941, prvi stik z vlado pa imel šele štiri mesece pozneje, kar ponovno dokazuje, da je bila velika večina vesti o četnikih, objavljenih v Prosveti, propagandnega značaja in je prišla s strani jugoslovanske vlade ali ljudi, ki so ji bili naklonjeni.

Po njegovem napredovanju so se v Prosveti začeli kopičiti prispevki, v katerih so pohvalno pisali o jugoslovanskem polkovniku, ki je tako nepričakovano postal general. Njegovo ime se je pojavilo v skoraj vsakem prispevku o četnikih, ti pa so decembra polnili Prosvetine strani. Tudi tuji mediji, katerih poročila je objavljala Prosveta, so Mihajloviča neprestano

⁶⁰ V Prosvetinih člankih je predstavljen tudi kot Mihajlo, Ivan in Draša.

hvalili. Tako je v prispevku New York Herald Tribuna z naslovom *Borba Srbije za svobodo* avtor spregovoril o dveh četniških voditeljih, Pečancu in Mihajloviću. O slednjem je zapisal, da je “štiri in sedemdesetletni generalštabni polkovnik, ki je za svojo hrabrost v balkanski in 1. svetovni vojni /.../ dobil mnoga vojaška odlikovanja in sloves enega najhrabrejših častnikov jugoslovanske armade /.../ Ko so sile osišča aprila 1941 napadle Jugoslavije, je Mihajlović, ki mu je bilo znano, da je jugoslovansko vrhovno poveljstvo imelo v načrtu napad na Albanijo, naglo poslal svoje čete v to smer, ne da bi čakal na navodila /.../ V žalostni zmedi /.../ je polkovnik Mihajlović bil med redkimi častniki, ki so pokazali osebno pripravljenost /.../ Ta duh in njegova pravljíčna hrabrost sta napravila Mihajlovića posebno pripravljenega za neredne borbe v bosanskih in srbskih s snegom pokritih planinah /.../” (16. 12., št. 244, str. 3.).

Leta 1941 je svetovna javnost izvedela za boj jugoslovanskega naroda proti okupatorju, vse zasluge zanj pa je zaradi propagande jugoslovanske begunske vlade pripisala Mihajloviću in njegovim četnikom. Tako je v letu 1941 poročala tudi Prosveta.

3. ODNOS DO JUGOSLOVANSKE BEGUNSKE VLADE

V prvih tednih leta 1941 uredništvo, predvsem zaradi izbruha vojne, delovanju jugoslovanske vlade ni namenilo večje pozornosti. Šele ko je postajalo vedno bolj očitno, da se bo tudi Jugoslavija pridružila trojnemu paktu, je urednik postal kritičen. Ko sta predsednik vlade in zunanji minister februarja 1941 obiskala Berlin, ju je označil za “dva kužka, ki brž priletita, kadar zažvižga gospodar” (25. 2., št. 39, str. 2).

Prosveta je imela v tem času dvoličen odnos do jugoslovanske begunske vlade. Čeprav je zaradi pristopa k trojnemu paktu kritizirala jugoslovansko oblast, je poudarila, da “nihče ne more očitati Prosveti, da je spala ob uri, ko je bila kritika na mestu. Vztrajno in dosledno smo obsojali diktaturo v Jugoslaviji, dokler je bilo jasno nebo, nismo štedili besed in ne ogorčenja” (prav tam), vendar jo je že v naslednjih vrsticah vzela v bran: “Kakor je bila belgrajska diktatura mrzka in zločinska /.../ je bila komaj senčica napram gorostasni diktaturi, katera je danes v Jugoslaviji. /.../” (prav tam), in zagovarjanje jugoslovanske diktature opravičila, češ “čemu zapravljamo v tem resnem času dragoceno energijo s pogrevanjem starih krivic in se ukvarjamo z malenkostnimi nasprotstvi – ko visi nad vsem svetom črn oblak pošastne krivice vseh krivic /.../” (prav tam).

Zaradi vojnega dogajanja drugod po svetu dogajanje v Jugoslaviji v letu 1941 ni bilo deležno tolikšne pozornosti, kot na primer v prvi polovici leta 1939. Jugoslavija je na naslovnice časopisov, tudi Prosvete, ponovno prišla konec marca, ko je general Simović s pomočjo nekaterih drugih generalov odstranil vlado in regenta Pavla. Takrat je Prosveta padlo vlado kneza Pavla označila za “kapitulacijsko” (31. 3., št. 63, str. 2), Cvetkovića in Cincar-Markovića za “lakaja” (prav tam), medtem ko je nova vlada postala “rebelna” (prav tam), ki je takoj “dobila simpatije v Angliji, Turčiji, na Grškem in v Ameriki” (prav tam).

Prosveta v letu 1941 ni s tako pozornostjo spremljala dogajanja v nekdanji domovini, kot je to počela v naslednjih letih. Tako je Jugoslavija ponovno polnila njene naslovnice ob nemškem napadu aprila 1941, se občasno pojavila na prvih straneh še maja, večjo pozornost bojem v Jugoslaviji pa je Prosveta začela namenjati šele julija 1941. Partizanov ni omenjala, komuniste pa le v vesteh o aretacijah in streljanju talcev. Svojo naklonjenost jugoslovanski begunski vladi je pokazala predvsem tako, da je objavila praktično vsak govor jugoslovanskih vladnih predstavnikov v tujini ter zvesto objavljala vse vesti o četniških bojih, ki jih je medijem posredovala jugoslovanska begunska vlada.

1942

1. ODNOS DO KOMUNISTIČNEGA GIBANJA IN PARTIZANOV V MATIČNI DOMOVINI

1942 je bilo leto, ko so Nemci doživeli prve vojaške neuspehe, prav v tem letu pa je svetovna javnost dokončno izvedela, da se v Jugoslaviji ne borijo le četniki, ampak tudi in predvsem partizani. Kljub njihovim vojaškim uspehom, ki so vedno bolj odmevali tudi na tujem, pa Prosveta partizanom še vedno ni namenjala omembe vredne pozornosti. Kar niti ni presenetljivo. Ko sem prebirala Prosveto iz leta 1942, sem ugotovila, da je bila prav v tem letu pročetniška propaganda najmočnejša, medtem ko je jugoslovanska begunska vlada partizanske uspehe še vedno dokaj uspešno prikrivala. Poročanje o vojaškem dogajanju v Jugoslaviji je bilo še vedno v smislu “četniki se pogumno bojujejo in umirajo za domovino, partizani pa hočejo pod komunističnim vodstvom narediti državo za sovjetsko, komunistično”. Partizani v prvi polovici 1942 v časopisu sploh niso bili omenjeni, pa čeprav so v Jugoslaviji v tem letu dosegali prve odmevne zmage.

Urednik je bil prepričan, da partizani sploh niso bili vojaki, ampak “strankarji, oziroma pristrankarji” (27. 10., št. 212, str. 2), in pojasnil, da sta v Jugoslaviji samo dve stranki, “protifašisti in kvizlingi” (prav tam).

V enem kasnejših razmišljanj je razložil, da med “Jugoslovani rabijo to besedo in partijo (stranka) samo Srbi in Hrvatje /.../ v slovenskem tisku je doslej še nismo videli. /.../ Danes je naziv partizan bedasta kaprica, ki jo lahko ignoriramo” (10. 11., št. 222, str. 2). Urednik je sicer priznal, “da so med slovenskimi gerilci tudi komunisti, kakor so katoličani, liberalci, socialisti in drugi ampak to še ne pomeni, da pride Slovenija po vojni v kremplje komunizma” (prav tam), pa čeprav je menil, da “fašisti hočejo, da bodo vsi gerilci in četniki v Jugoslaviji komunisti” (prav tam).

Konec leta, ko je angleška vlada že dobila prva poročila o partizanskem bojevanju, ki so jih iz Jugoslavije posredovali angleški agenti, in je morala jugoslovanska vlada javno priznati obstoj partizanov, je to storila tudi Prosveta. A to ne pomeni, da je začela podpirati partizane, ampak je še vedno zvesto podpirala partizansko antipropagando, ki jo je izvajala begunska vlada. Njen predstavnik je v prispevku, objavljenem na naslovnici, sicer potrdil prisotnost partizanov v Jugoslaviji, in priznal, da povzročajo težave Draži Mihajloviću: “Komunistični agentje skušajo diskreditirati generala Mihajlovića /.../ Tako zvani partizani, ki hočejo kovati dobiček iz militarističnega poloma Jugoslavije, skušajo ustanoviti sovjetske republike v zasedeni Jugoslaviji /.../ osišče podpira komunistične partizane, ker hoče, da se partizani in četniki klestijo med seboj v notranji borbi” (14.12., št. 245, str.1). V resnici je bila zgodba nekoliko drugačna, saj so Italijani kljub nasprotovanju Nemcev podpirali četnike.

Urednik je sicer ugotovil, da je do spora med partizani in četniki prišlo tudi zaradi različnih vojaških strategij, le da je bil po njegovem prepričanju Mihajlović tisti, ki je pametno reagiral na razmere v Jugoslaviji, saj je “ker ni imel na razpolago velike armade in ne dosti streliva /.../ napadal le takrat, kadar mu je bil uspeh zagotovljen /.../ ni riskiral municije in četnikov kar na slepo /.../” (29.12., št. 255, str.2). Partizane pa je napadel, češ da so “nestrpni, zato jim ne ugaja Mihajlovićeva strategija” (prav tam).

V tem prispevku se je ponovno pokazalo, da urednik partizanov ni maral predvsem zaradi njihovega komunističnega vodstva, pa čeprav je priznal, da je bila “v partizanskih četah

mešanica pristašev vseh bivših strank /.../ toda komunisti so najbolj agresivni in najbolj vratolomni po svoji stari taktiki, zato so povsod na čelu” (prav tam). Partizanom je očital, da so se začeli boriti šele po napadu na Rusijo, in kar naenkrat “je bilo treba udariti po Nemcih in Italijanih na vseh koncih in krajih, udarjati neprestanoma, dvigati največji krik in ropot /.../ kdor se je protivil tej njihovi taktiki, je bil takoj izdajalec in fašist (nekateri so verjetno tudi bili, op. avtorice). Tako so obdolžili tudi generala Mihajlovića, da je v zvezi s kvizlingom Nedićem in italijanskimi fašisti, kar je bila največja zlobnost” (prav tam). S tem zadnjim stavkom je urednik dokazal, da je slepo in ne glede na dejstva podpiral četnike. Pozneje se je izkazalo, in zavezniške vlade so to vedele že leta 1942, da je Mihajlović dejansko sodeloval z Italijani, tako da ta partizanska obtožba nikakor ni bila iz trte izvita.

2. ODNOS DO ČETNIKOV

Čeprav sem se med analizo Prosvetinega poročanja o dogajanju v Jugoslaviji osredotočila predvsem na uredniške komentarje, pa sem pri analizi leta 1942 upoštevala tudi nekatere druge prispevke, ki so prav tako jasno pokazali, kakšen odnos do četnikov je imel časnik v letu 1942.

Čeprav so bili četniki kljub prisotnosti angleških agentov večinoma neaktivni, so jih v tujini častili kot najpogumnejše borce in postavljali za zgled drugim uporniškim gibanjem. Tako jih je Prosveta v eni od naslovnih vesti označila za “vojsko svobode” (6. 1., št. 3, str. 1), v nekem drugem prispevku so Mihajlovića imenovali za “jugoslovanskega Robin Hooda” (10. 3., št. 48, str. 3) in “balkanskega orla” (prav tam), njegovo vojsko pa označili za “Mihajlovićevo vojsko razbijačev vlakov” (prav tam). Mihajlović je bil po njihovem “borben četniški voditelj in vojvoda /.../, ki je poslal svoje ljudi čez mejo, da poiščejo zvezo s protinacijskimi tajnimi društvi” (29. 1., št. 20, str. 3). Kot se je izkazalo pozneje, je nekdanji jugoslovanski polkovnik res vzpostavil zvezo, vendar ne s protinacisti, ampak z italijanskimi fašisti.

Najbolj so Dražo Mihajlovića in četnike v Prosveti hvalili in o njih pisali v obdobju, ko je Mihajlović postal vojni minister. Avtorji prispevkov, objavljenih v Prosveti, so kar tekmovali, kdo bo bolj pohvalno pisal o Mihajloviću in njegovih privržencih. Sodeč po prispevkih, so četniki že leta 1942 “imeli v oblasti polovico Jugoslavije” (10. 2., št. 28, str.

3), Draža Mihajlović pa je imel tako oblast, da je “upravljaj sodstvo, razsojal nesoglasja, med prebivalstvom izdajal potne liste in varna spremstva” (2. 2., št. 22, str. 3).

Da je bila večina prispevkov o Mihajloviću in četnikih zgolj propagandne narave, jasno dokazujeta naslednja prispevka, ki ju je Prosveta povzela po drugih virih. V enem je avtor med drugim zapisal, da je bila Mihajlovićeva vojska mogočna in da “ni govora o peščici razbojnikov, ki napadajo slabotna nemška krdela in si v begu iščejo rešitve v planinskih zavetjih” (10. 2., št. 28, str. 3). V drugem prispevku pa je avtor poudaril, da je bila “vojna umetnost generala Mihajlovića v tem, da se izogiba pravih borb z velikimi in odlično oboroženimi nemškimi oddelki in udarja samo na slabih mestih, pred spopadom z močnejšo silo pa izkorišča prikladno okolico in se umakne” (16. 2., št. 32, str. 3).

Velika večina prispevkov o Draži Mihajloviću in njegovih četnikih je bila objavljena na naslovni ali na tretji strani. Propagandna kampanja v njegov prid se je okrepila ob prvi obletnici zamenjave oblasti v Jugoslaviji, 27. marca 1942. Nekaj dni prej in kasneje je bilo v Prosveti objavljenih še več pohvalnih novic, vesti, komentarjev in reportažnih zapisov o četnikih in njihovem poveljniku. Ker je bilo takih prispevkov veliko, vseh v analizi nisem navajala, so pa večinoma zveneli kot naslednji, ki ga navajam in v katerem je avtor med drugim zapisal, da Draža Mihajlović “ustvarja junaštva, vredna, da bi jih opeval Homer” (23. 4., št. 90, str. 3).

Kljub veliki količini prispevkov, posvečenih Mihajloviću in četnikom, je pravzaprav presenetljivo, kako malo in redko je njihovo delovanje komentiral Ivan Molek. V tistih redkih komentarjih, ki so se nanašali na četnike, je največkrat pisal o njihovih “pogumnih” bojih in o tem, kako je v Jugoslaviji obstajala le ena uporniška vojaška sila: “ Mi poznamo v Jugoslaviji samo četnike, ki so v boju z nacifašisti, črnimi tirani - in vsak drug naziv za slovenske četnike je ne samo jezikovno, marveč tudi načelno in bistveno apsurdno” (14. 10., št. 203, str. 4).

Čeprav četniki v Sloveniji tudi na začetku vojne niso imeli tako močne vloge kot v Srbiji in Bosni in Hercegovini, je Molek ugotovil, da “slovenski četniki /.../ operirajo v širokem polkrogu. /.../ zavzemajo mesta od juga in hrvaške meje, po spodnjem Štajerskem in Gorenjskem” (1. 9., št. 173, str. 2). V nekem drugem razmišljanju je zapisal, da so “visoke

planine na Gorenjskem in dolenski griči polni slovenskih četnikov, ki neprestano sujejo, grizejo, tolčejo Nemce in njihove italijanske hlapčone ...” (28. 1., št. 19, str. 4).

Samo v enem komentarju je podrobneje obravnaval četniško-partizanski spor, in ugotovil, da je do njega prišlo zaradi različnih strategij bojevanja proti okupatorju, le da je bil po Molekovem mnenju četniški način bolj pravilen, saj naj bi Mihajlović ves čas svojega odpora postopal “po vojaško in strategično. /.../ Oddelki partizanov na drugi strani so nestrpni, zato jim na ugaja Mihajlovićeva strategija. Partizane vodijo komunisti in njihovi sopotniki. /.../ so najbolj agresivni in vratolomni in najbolj vratolomni po svoji stari taktiki, zato so povsod na čelu /.../” (29. 12., št. 255, str. 2.). Uredniku je šlo še posebej v nos, da so se “komunisti v Jugoslaviji /.../ pridružili Mihajlovićevemu četovanju šele po 22. juniju 1941, ko je Hitler napadel Rusijo. /.../ Komunisti so postali čez noč veliki bojevniki ampak ne za Jugoslavijo, temveč v interesu Rusije. /.../ Mihajlovićevi četniki so bili partizanom prepočasni. Udariti je bilo treba po Nemcih in Italijanih na vseh koncih in krajih, udarjati neprestano, dvigati največji krik in ropot /.../” (prav tam). Urednik je bil prepričan, da so partizani Mihajlovića samo zato, ker se ni strinjal s tako taktiko, obdolžili “da je v zvezi s kvizlingom Nedičem in Italijanskimi fašisti”, kar je bila po urednikovem mnenju “največja zlobnost” (prav tam).

Ne le urednikovo, tudi pisanje drugih avtorjev je leta 1942 zvenelo v smislu, kako četniki “zadržujejo cele armadne zборе Italijanov, Nemcev, Madžarov in Bolgarov. /.../ mnoge jugoslovanske pokrajine so osvobodili izpod sovražnika” (3. 3., št. 43, str. 3).

3. ODNOS DO JUGOSLOVANSKE BEGUNSKE VLADE

Prosveta je tudi v letu 1942 ohranila pozitiven odnos do jugoslovanske begunske vlade, saj je poslušno in brez preverjanja objavila vse vesti, ki jih je dobila iz vladnih krogov, kar je pomenilo, da je vest običajno prišla iz Londona, Kaira ali iz Švice. Večina poročil in vesti je napihovala junaštva četnikov in poveljevala njihovega poveljnika Dražo Mihajlovića. Prosveta je tudi poročala o vseh govorih članov jugoslovanske vlade in objavila ne le povzetke govorov, ampak cele govore. Od avgusta dalje je povzemala poročila Jugoslovanskega informacijskega centra, katerega glavni namen je bil obveščati ameriško javnost in ameriške Jugoslovane o dogajanju v Jugoslaviji na način, ki bi ustrezal dejavnostim in potrebam jugoslovanske vlade v izgnanstvu in ki bi zagotovil sodelovanje

ameriških Slovencev in drugih ameriških Jugoslovanov v skladu z interesi te vlade (Klemenčič, 1987: 205).

Tudi urednik, pa čeprav zagovornik republike, do jugoslovanske vlade in njenega režima ni bil niti malo kritičen. Zdi se celo, da je bil v letu 1941 bolj kritičen kot leto pozneje. Svojo nekritičnost je utemeljeval s trditvijo, da je bilo “kritiziranja režimov bivše Jugoslavije dovolj v poslednjih dvajsetih letih /.../ Prosveta je bila zelo kritična napram vladam v Belgradu, kritično je bilo uredništvo in kritični so bili Prosvetini dopisniki. Ampak – takoj po napadu na Jugoslavijo lansko pomlad /.../ je uredništvo Prosvete poudarilo, da je vse to kritiziranje razmer v preteklosti danes brez pomena /.../” (2. 2., št. 28, str. 2).

Podobno je razmišljal v enem naslednjih pisanj, ko je zagotovil, da je bila Prosveta “na čelu onih listov, ki so kritizirali – in zelo ostro – režime v Jugoslaviji, dokler je bil čas za to. Danes to kritiziranje nič ne pomaga. Ne samo to, da nič ne pomaga, pač pa je skrajno smešno /.../” (13. 2., št. 31, str. 2). Urednik je bil prepričan, da večini bralcev ni bilo “važno ono, kar je bilo v naši stari domovini pred 6. aprilom 1941 – zelo važno pa je za vse to kar se godi tamkaj danes po 6. aprilu 1941. /.../ Za vse drugo, za vse drugo pa je škoda časa in papirja” (prav tam).

1943

1. ODNOS DO KOMUNISTIČNEGA GIBANJA IN PARTIZANOV V MATIČNI DOMOVINI

Odnos do partizanov se tudi v prvi polovici leta 1943 ni spremenil. O njih se je malo pisalo, večino njihovih vojaških uspehov so avtorji pripisali četnikom. Tudi urednik je partizane – predvsem zaradi njihovega komunističnega predznaka – napadal, kadar je imel priložnost. Tako jim je v enem svojih komentarjev očital izbiro imena, češ da “so si naredili ime partizani (kakor da nimajo domačih besed)” (12. 1., št. 7, str. 2).

Molek je večkrat poudaril, da so partizani nestrpni in neučakani, vsak njihov napad pa “provocira strahovite represalije nad ubogimi vaščani” (5. 2., št. 25, str. 2), in dodal, da niso ti partizanski napadi “nobeno smotrno bojevanje za paraliziranje in izgon sovražnika, pač pa

so slepo izzivanje /.../” (prav tam). Sicer je priznal, da se “tu pa tam partizanski napad posreči, da osvobodijo ujetnike ali uplenijo orožje, strelivo in živež sovražniku, tu pa tam partizani ubijejo skupino Italijanov ali Nemcev ali kakšnega domačega špijona /.../ ampak vsi ti uspehi so zabrisani z veliko večjimi porazi na drugi strani” (prav tam). Partizanske voditelje je obtožil, da jim ni “prav nič za življenje siromakov, samo da dosežejo svoje” (prav tam).

Potem ko je začelo predvsem po zaslugi Louisa Adamiča vedno več ameriških Slovencev podpirati partizane (potem ko so izvedeli zanje, saj so bili do druge polovice 1942 prepričani, da se v Jugoslaviji bojujejo samo četniki), je Molekovo kritično pisanje o partizanih začelo motiti nekatere člane SNPJ. Uredniku so očitali, da “ne odobrava samoobrambe in bojevanja slovenskih partizanov v Sloveniji, ki bijejo pravi in pravični boj za osvoboditev slovenske zemlje” (24. 3., št. 58, str. 3), in izrazili pričakovanje, da bo urednik “pisal v delavskem duhu ter podpiral boje in žrtvovanje tistih delavcev v Rusiji in Sloveniji, ki se borijo za svojo svobodo in demokracijo po končani vojni” (prav tam).

Urednik je njihove pripombe zavrnil, češ da “glede partizanov v stari domovini ni še danes nobenih objektivnih poročil, ogromna večina poročil prihaja iz komunističnih virov, ki so silno pristranski in sovražni principom demokracije” (24. 3., št. 58, str. 3). Moleka tudi ta poziv s strani SNPJ ni ustavil, še naprej je blatil partizane in pljuval po komunistih, pa čeprav je bil prepričan, da je slednjih v Jugoslaviji zelo malo.

V članku *Podzemno bojevanje v Evropi* je partizane označil za “razkolnike, ki so naredili ljudstvu v splošnem več škode kot koristi” (20. 5., št. 99, str. 2). In čeprav je dobival poročila o tem, “da je jugoslovansko ljudstvo izgubilo zaupanje v vodstvo četnikov in nazadnjaško vlado v izgnanstvu in je moralo samo prijeti za orožje” (prav tam), Molek tem vestem ni verjel, češ da so to ljudstvo v prvi vrsti “komunisti, ki nikjer nimajo zaupanja v nobeno drugo vlado, kakor v komunistično diktaturo in katerim je vsaka druga vlada, tudi demokratična, tiranska /.../” (prav tam).

Ker urednik ni upošteval nasveta članov SNPJ in bolj prijateljsko poročal o partizanih v Jugoslaviji in Rusiji, je glavni odbor SNPJ sprejel izjavo, s katero je uredništvu Prosvete med drugim naložil “naj piše o sovjetski uniji bolj simpatično” (15. 9., št. 80, str. 4). Odbor je v izjavi še zapisal, da so “partizani proti nacijem in fašistom glavni boritelji v stari

domovini /.../ zato naj ne bo pisanje urednika Prosvete kritično in pristransko nasproti tem boriteljem, kakor je bilo do sedaj” (prav tam).

Urednik tudi po tem javnem opozorilu ni spremenil odnosa do partizanov in komunistov. Slednje je celo primerjal s fašisti in bil prepričan, da so jim zelo podobni, kajti “kdor po gosje ne švedra za njimi – to se pravi, da ne odobrava sovjetske in partizanske politike – mu takoj pritisnejo pečat fašista na čelo” (9. 11., št. 219, str. 2).

Pisanja o partizanskih bojih pa mu ni očital le glavni odbor SNPJ, ampak tudi Milan Medvešek, ki je zapisal, da je urednik za “Mihajlovičeve četnike imel dobro besedo, a partizane je imenoval razkolnike /.../ ter namigoval, da je njihov boj proti nacijem in fašistom nezaželjiv /.../ Ko je Mihajlovič tepel Nemce, ga je urednik Prosvete hvalil, ko so pričeli tepsti nacije partizani, jih je kritiziral /.../” (20. 10., št. 205, str. 3).

Sicer pa so z izjemo urednika vsi sledili usmeritvi SNPJ in pohvalno pisali o partizanskih bojih v Jugoslaviji. Tako je Etbin Kristan v članku *Malo pojasnila* poskušal razložiti in pojasniti sklepe AVNOJ-a. V nasprotju z urednikom je ugotovil, da je v Jugoslaviji “vsakdo označen za komunista, če ne trobi v en rog s pristaši starih diktatorskih režimov” (15. 9., št. 180, str. 2), in zatrdil, da je “osvobodilni pokret /.../ narodno gibanje, pri katerem sodelujejo vsi pošteni rodoljubi brez ozira na stranke, na politično mišljenje, na vero in na narodnost” (prav tam), ter dodal, da “kdor dela težave resničnim borcem za svobodo, pomaga – hote ali nehote – sovražniku” (prav tam). Prav s tem stavkom je, hote ali nehote, zbodel Moleka, ki je ves čas odkrito nasprotoval partizanom.

Leto 1943 je bilo prelomno, kajti v drugi polovici leta je začela Prosveta vse pogosteje in manj kritično poročati o partizanskih bojih ter vse redkeje o četnikih in Draži Mihajloviću.

2. ODNOS DO ČETNIKOV

Čeprav je svetovna javnost in tudi večina medijev leta 1943 izgubljala zaupanje v četnike in Mihajlovića, pa Prosveta vsaj v prvi polovici leta svojega odnosa do četnikov še ni povsem spremenila. Urednik je še vedno povzdigoval njihov pogum in bil prepričan, da so pisanja ameriških časopisov o konfliktu med Mihajlovičevimi četniki in partizani večinoma “pristranska, direktno presajena iz komunističnih trobil in zelo nelogična” (14. 1., št. 9, str.

2), kot dokaz za nelogičnosti pa navedel dopis čikaškega dnevnika The Sun, v katerem so zapisali, da je “Mihajlović fašist” (prav tam). Urednik je to trditev komentiral z besedami, da “če je to res, potem je jugoslovanska vlada tudi fašistična in vladi Amerike in Anglije, ki Mihajlovića podpirata, sta tudi fašistični /.../” (prav tam).

Vendar se urednik ni zavedal, da je prav angleška vlada v tistem času že močno dvomila o Mihajlovićevih sposobnostih in resno razmišljala o pomoči partizanom.

Kljub upadanju podpore v javnosti in celo vse številnejšim namigovanjem o njegovem sodelovanju z okupatorjem, je urednik še vedno podpiral Mihajlovića in v njegovih vedno novih imenovanjih na položaj vojnega ministra v različnih vladah videl potrditev za to, da so bila “zlobna natolcevanja (o sodelovanju z okupatorjem, op. avtorice) napram njemu /.../ brez podlage.” (2. 7., št. 129, str. 2).

Tudi Molek je spremenil svoj odnos do četnikov. Svoje podpore in naklonjenosti, predvsem je bila ta opazna pri komentarjih, objavljenih na drugi strani in ob sredah na četrti strani, ni več tako javno in pogosto izražal, kot je to počel v prvih dveh letih vojne v Jugoslaviji.

Časnik je vesti in kratka poročila o bojih v Jugoslaviji večinoma objavljala na naslovni strani. Tako so, potem ko je v svetovni javnosti začela bledeti herojska podoba Draže Mihajlovića in njegovih četnikov, kar je bil predvsem rezultat poročil, ki so jih iz Jugoslavije v svet poslali angleški agenti, med drugim poročali o domnevnem sporazumu med četniki in partizani, ki so se “združili v skupno ofenzivo proti osiščni okupacijski sili, ki naj bi se pričela, ko zavezniki invadirajo Evropo” (9. 2., št. 27, str. 1).

Objavili so tudi izjavo Draže Mihajlovića, v kateri je priznal, da je bil neaktiven proti okupatorju. Dodal je, “da bo njegova četniška armada udarila po osiščni okupacijski sili v momentu, ko zavezniki invadirajo Balkan. Dokler ne pride ta moment, bodo njegovi četniki čakali” (21. 4., št. 78, str. 1), in poudaril, “da bi bil samomor, če bi slabo opremljena četniška armada začela veliko ofenzivo proti osiščni okupacijski sili v tem času” (prav tam).

Nekaj dni pozneje pa so v prispevku na naslovni strani zapisali, da je “nepremagana četniška armada generala Mihajlovića v Jugoslaviji dobila tanke in bojna letala, kar ji je omogočilo operacije v velikem obsegu proti osiščni okupacijski sili” (26. 4., št. 81, str. 1).

Prosveta je brez večje selekcije objavljala vsa poročila, ki jih je dobila. Tako je aprila 1943 najprej objavila Mihajlovićevo izjavo o neaktivnosti, nekaj dni pozneje prispevek o četniških bojih, junija pa še eno generalovo izjavo, v kateri je ta znova potrdil, da se njegovi četniki ne bojujejo, kajti “njegova četniška armada okrog 250.000 mož čaka na signal zavezniške invazije Jugoslavije in ko ta pride, bo zgrabila za orožje, ki ga ima v skrivališču in udarila po osiščni okupacijski sili” (15. 6., št. 116, str. 1).

Ne le prva, tudi tretja stran je bila pogosto namenjena novinarskim prispevkom o dogajanju v Jugoslaviji. V stalni rubriki *Vesti z jugoslovanske fronte* sicer niso pokrivali le dogajanja v Jugoslaviji, ampak na celotnem Balkanu. Tu niso objavljali poročil o bojih, ampak so prostor namenili človeškim zgodbam, pomembnim obiskom in izjavam politikov. In seveda komentarjem, vendar ne urednikovim.

Ne samo Molek, tudi nekateri drugi avtorji so imeli svoje mnenje o četnikih in četniško-partizanskem konfliktu. Tako je po prepričanju Antona Gardna do njega prišlo zaradi različnih interesov Anglije in Rusije na Balkanu. Po njegovem mnenju je zaradi tega “komunistični tisk pričel širiti pravljico, da je Mihajlović izdajalec /.../ ta kampanja je /.../ prilično dobro uspela” (11. 2., št. 29, str. 2). Garden je še ugotovil, da so jugoslovanski krogi v Londonu na to propagando odgovorili tako, da so “partizani postali roparji in tolovaji” (prav tam).

Zvonko A. Novak je v svoji rubriki *To in ono – Draža Mihajlović in partizani* krivdo za upad priljubljenosti Draže Mihajlovića pripisal vladi, ki da se “v dneh Mihajlovićeve slave ni počutila kdove kako dobro /.../ Vznemirjala jo je Mihajlovićevo priljubljenost doma /.../ in po svetu /.../” (14. 1., št. 9, str. 2). Zato je, tako meni Novak, “imenovala Mihajlovića za vojnega ministra /.../ Ko se je to razvedelo po Jugoslaviji, se je začel ves narod obračati od njega /.../”, kajti po njegovem mnenju je ljudstvo generalu zaupalo, dokler je vedelo “da nima nobene obveznosti do ubežnega jugoslovanskega kabineta /.../” (prav tam).

Prosveta je v prvi polovici 1943 še vedno dokaj pogosto poročala o četnikih: o domnevnem sporazumu med njimi in partizani, do katerega sicer razen jeseni 1941 ni nikoli prišlo, o Mihajlovićevem domnevnem sodelovanju z okupatorjem, o njihovi neaktivnosti na eni strani in o njihovih silovitih bojih na drugi strani. V drugi polovici leta pa so četniki skoraj

popolnoma izginili s časopisnih strani, kar je posledica upada njihove priljubljenosti v svetovni javnosti, naraščanja priljubljenosti partizanov in spremembe usmeritve SNPJ, ki je na konvenciji sprejela odločitev o podpori partizanom.

3. ODNOS DO JUGOSLOVANSKE BEGUNSKE VLADE

Časnik je zaradi stalnih kriz, predvsem pa nejasnega stališča begunske vlade do nove Jugoslavije postal bolj kritičen. Tako je urednik v svojih tedenskih razmišljanjih z naslovom *Tedenske kritične misli* ugotovil, da bi si jugoslovanska vlada lahko pridobila “vse demokratične elemente med nami v Ameriki in v Jugoslaviji, če bi objavila konkreten program za bodočo demokratično jugoslovansko federacijo. /.../ Ameriški Slovenci so jasno in odločno povedali, kakšno novo Jugoslavijo bi oni radi videli in ji pomagali na noge” (12. 1., št. 7, str. 2). Vlado je pozval, da “naj bo vsaj toliko možata, da se izjavi, če se strinja z željami ameriškimi Slovencev ali če se ne strinja. Ako se ne strinja, potem bo to dokaz, da noče nove Jugoslavije, da noče demokratične federacije za Jugoslovane” (prav tam).

Jugoslovansko vlado je pozval, naj se zbudi iz “dolgega spanca” (6. 4., št. 67, str. 2) in pove Srbom, Hrvatom in Slovencem doma “kaj misli glede bodoče Jugoslavije, ako sploh hoče, da bo Jugoslavija sploh še eksistirala” (prav tam). Vprašal se je, če “kaj misli na demokratično federacijo Jugoslavijo” (prav tam).

V letu 1943 so vlado pretresale številne krize. Tega se je zavedal tudi Molek in ugotovil, da je do njih prihajalo tudi “zaradi osnovnega programa bodoče Jugoslavije. Če bi bilo v tej vladi več demokratičnih mož, bi bil program nove Jugoslavije že davno sprejet in objavljen in vlada bi se lahko že odselila v Egipt, kjer bi čakala na invazijo Balkana, tako pa še vedno čaka v Londonu med prepiranjem zaradi programa” (13. 5., št. 94, str. 2). Kralj je bil po njegovem prepričanju “le figura /.../ srbski politični, ekonomski in socialni burbonci ga imajo za žago, s katero poskušajo obnoviti svojo staro igro” (prav tam). Izrazil je upanje, da se “jugoslovanska kriza v Londonu reši z demokratično zmago” (prav tam).

Ob zamenjavi vlade sredi leta 1943 je Molek izrazil upanje, “da bo zdaj bolje” (2. 7., št. 129, str. 2), predvsem zaradi deklaracije bodoče politike nove vlade, ki je bila sicer “pomankljiva, je pa toliko poštena, da odklanja velesrbski program in poudarja jugoslovansko linijo ter obeta demokratično ustavo z bolj ali manj federativno uredbo

države” (prav tam). Kljub vsemu je dvomil o tem, da bi bila “sedanja vlada sposobna, da izvede federacijo /.../ Ne verjamemo, dokler ne vidimo” (prav tam).

V svojih tedenskih razmišljanjih je urednik izrazil upanje, da “nova vlada čimprej /.../ odločno deklarira, da bo neumorno delovala za združljivost Slovencev, Hrvatov in Srbov v jugoslovanski federaciji na temelju demokracije” (6. 7., št. 130, str. 2).

Molek je konec leta 1943 ugotovil, da je bila jugoslovanska vlada “v velikih škripcih /.../ menda pripravljena na radikalne kompromise z opozicijo v Jugoslaviji, a vse kaže, da je prekasno” (28. 12., št. 253, str. 2), in dodal, da si je sama kriva tega: “Nazadnjaška srbska večina, ki ves čas dominira to vlado, se ni nikdar resno zanimala za ljudske probleme /.../ nikdar ni resno računala s tem, da starih razmer ne more biti več po vojni /.../ Danes je jasno, da je vlada zavlačevala vse resne probleme samo zato, da je lahko nadaljevala svojo parazitsko existenco. /.../ Da, jugoslovanska vlada se je sama obsodila na propast” (prav tam).

1944

1. ODNOS DO KOMUNISTIČNEGA GIBANJA IN PARTIZANOV V MATIČNI DOMOVINI

Kljub številnim partizanskim uspehom, ki jih je sedaj priznavala tudi širša javnost, je urednik ostal dvomljiv in skeptičen: “Ako so partizani v Jugoslaviji tako številni in močni, kakor poročajo zavezniški propagandisti, tedaj ne bi smelo biti nobenega razloga in nobenih težav za odhod izbranih časnikarskih poročevalcev /.../ v Jugoslavijo /.../” (7. 1., št. 5, str. 2). Poudaril je, da je skrajni čas “da zavezniški voditelji dovolijo več luči na Jugoslavijo v obliki nepristranskega poročanja” (prav tam).

1. marca 1944 je zaradi nestrinjanja z glavnim odborom SNPJ, ki je zagovarjal partizansko gibanje in od urednika večkrat zahteval, da o njem piše v bolj pozitivni luči, Ivan Molek uradno odstopil z mesta glavnega urednika Prosvete. Zamenjal ga je Anton Garden, ki je za razliko od desničarsko usmerjenega Moleka z vsem srcem podpiral partizane, zato očitna sprememba uredniške politike po njegovem prihodu ni bila presenetljiva. Skoraj tako

fanatično, kot je Ivan Molek nasprotoval partizanom, jih je Anton Garden podpiral in zagovarjal.

Tako je obsodil pisanje Ameriške domovine, ki da je na eni strani partizane obdolžila “najogabnejših grozodejstev, na drugi strani pa sodelovanja z italijanskimi fašisti /.../. Slednje je tako apsurdno, da sploh ni treba nobene besede. /.../ Še bolj zlobni pa so očitki /.../ da partizani na primer obešajo ljudi na drevesa, pod njimi pa napravijo ogenj in jih počasi pečejo, druge da pokopujejo žive z glavo navzdol, noge pa jim mole iz zemlje /.../” (24. 4., št. 81, str. 2). Avtor je ugotovil, da je bil namen tega blatenja, da se “ustvari med čitatelji in Ameriškimi Slovenci čim večje sovraštvo do osvobodilnega gibanja v starem kraju /.../” (prav tam), propagando Ameriške domovine pa je označil za “ogabno in v pretežni meri fablicirano” (prav tam).

Decembra je urednik objavil dele govora slovenskega duhovnika Lojza Kuharja, ki je po napadu na Jugoslavijo zbežal v London in postal član begunske vlade. Kuhar je med drugim povedal: “Prišli smo tako daleč, da slovensko časopisje, nekdanji glasnik narodne svobode, danes /.../ objavlja udanostne izjave sovražniku /.../ Prišli smo tako daleč, da so najvišje slovenske kulturne ustanove /.../ po svojih najvišjih predstavnikih klečeplazile pred sovražnikom/.../” (6. 12., št. 238, str. 2). Avtor je pojasnil, da je Kuhar s temi govori postavil na glavo “vso zavajalno propagando slovenske klerikalne bande, ki je /.../ pričela zlivati gnojnico laži potvarjanja in strašenja na osvobodilno fronto v starem kraju in tudi na njene vodilne pristaše v tej deželi /.../” (prav tam). Kuhar je še poudaril, da je osvobodilna fronta “narodno gibanje, ki po svojih bitih in ciljih daleč presega strankarski komunistični okvir” (prav tam). Urednik je to Kuharjevo izjavo komentiral, češ da “nam je bilo to znano takoj, ko so skozi strogo cenzuro v Londonu končno prodrli v svet poročila o novem značaju borbe v Jugoslaviji in zadala usodni udarec lopovski propagandi jugoslovanske zamejne vlade. Žal da je tej propagandi nasedel tudi bivši urednik Prosvete, ki se je vse svoje odraslo življenje boril proti reakciji, vsled tega je prišlo tudi do spora med njim in glavnim odborom” (prav tam).

Tako je Anton Garden potrdil, da je Molek nasprotoval partizanskemu gibanju, kljub temu da mu je odbor SNPJ, čigar glasilo je bila Prosveta, večkrat naročil, naj spremeni svoje stališče.

Konec decembra se je začela polemika med bivšim urednikom Ivanom Molekom in njegovim naslednikom Antonom Gardnom, ki se je zavlekla v leto 1945. V prvem objavljenem odgovoru je Garden – potem ko je že v prejšnjem pismu (ki ni bilo objavljeno v Prosveti, prav tako ni bil objavljen Molekov odgovor) Moleku očital, da je nasedel vladni propagandi – priznal, da ji je tudi sam nasedel, kajti “v svet je prišlo le ono iz Jugoslavije, oziroma Londona, kar je hotela zamejna vlada” (27. 12., št. 252, str. 2). Garden je pojasnil, da so potem, ko so slišali “drugo plat zvona, nasedli partizanski propagandi, ker se nam je zdela veliko bolj objektivna, veliko bližje resnici in aktualnemu položaju v starem kraju” (prav tam). Moleku je očital, da ni sprejel resnice o partizanskem boju v starem kraju zaradi “komunističnega bavbava” (prav tam), in ga podražil, da ob besedi komunist reagira tako “kot neka domača žival, ko zagleda rdečo cunjo” (prav tam). Očital mu je še, da je tako kot begunska vlada partizane večkrat označil za “komunistično gibanje v najslabšem pomenu besede – za bandite, morilce, tolovaje in krvoželjne diktatorje” (prav tam).

Leta 1944 je prišlo do dokončnega preloma glede poročanja o partizanih in četnikih. Zdaj je Prosveta o partizanih poročala zelo pozitivno, o četnikih pa negativno. Kljub temu pa partizanom ni namenila niti približno toliko pohvalnih besed, kot jih je četnikom v prvih treh letih vojne. Najbrž zato, ker tudi novi urednik Anton Garden, čeprav naklonjen partizanom, ni bil podpornik komunizma.

2. ODNOS DO ČETNIKOV

Prosveta v vesteh o bojih v Jugoslaviji, ki so bile objavljene na naslovni strani, ni več omenjala četnikov. Na splošno jim ni več namenjala nikakršne pozornosti, omenila pa jih je le v primeru, če je poročala o bojih med njimi in partizani, in jih naslavljala kot sovražnike partizanov.

Kot je v prispevku *General Simović se pridruži maršalu Titu*, glavna tema je bil Simovičev prestop k partizanom, ugotavljal dopisnik, je “zvezda generala Mihajlovića, poveljnika četnikov in vojnega ministra v jugoslovanski ubežni vladi obledela, če že ni zatonila na obzorju” (22. 2., št. 37, str. 1).

1. marca 1944 pa je zatonila tudi zvezda njegovega “zaveznika”, urednika Ivana Moleka. Ker se ni hotel podrediti stališču SNPJ, ki je javno podprla osvobodilno gibanje, Molek pa je

do zadnjega nasprotoval partizanom, je moral odstopiti. In Draža Mihajlović je izgubil enega največjih zaveznikov med slovenskimi uredniki.

Prosvetin odnos do četnikov in njihovega voditelja je po Molekovem odhodu postajal vedno bolj kritičen. Draža Mihajlović ni bil več jugoslovanski Robin Hood, ampak je postal "hitlerjanski agent v Jugoslaviji" (16. 3., št. 54, str. 3). V članku z enakim naslovom je novinar zapisal, da je Mihajlović "tista osebnost, okrog katere se sukajo vse reakcionarne, protinarodne grupe Jugoslovanov v zamejstvu. Mihajlović predstavlja one sebične skupine, šovinistične velikosrbske buržuazije, katera se uporno protivi proti edinstvu naroda in katera se boji važne in odločne borbe ljudstva proti vpadnikom in njihovim podreptnikom" (prav tam). Kot je še zapisal, je Mihajlović "odprto izzival bratomorsko vojno v deželi ter sodeloval v borbi nemških fašistov proti Titovi osvobodilni vojski" (prav tam), njegovi četniki pa so "aktivno sodelovali v nemških vojnih operacijah proti partizanom" (prav tam).

Dopisnik Joe Vidmar je v rubriki *Glasovi iz naselbin* izrazil zadovoljstvo, ker v Prosveti ni bilo več prostora za "slavospeve generalu Draži Mihajloviću, ki se poslužuje vseh sredstev, celo izdajstva, napram svoji domovini, da ohrani gnili režim še dalje na krmilu" (27. 4., št. 84, str. 2).

Namesto poročil o zavezniški podpori in pomoči je Prosveta na naslovni strani poročala, da so Angleži zapustili Mihajlovića, ker je postalo očitno, da se Mihajlović "ne pripravlja za operacije proti sovražniku in da se nekateri njegovi pobočniki bore proti sili maršala Tita" (25. 7., št. 144, str. 1).

Časopis je v drugem delu leta 1944 redko omenjal Mihajlovića in njegove četnike, če pa že, so največkrat poročali o njegovem izdajstvu. So pa pri Prosveti priznali, da pred ustanovitvijo SANS-a niso vedeli za Tita in da so vedeli le za Mihajlovića in četnike, ki so bili s spretno propagando spremenjeni v "legendarne junake" (29. 8., št. 169, str. 2).

Konec leta pa je Prosveta poročala, da so bili "general Draža Mihajlović in četniki razpršeni /.../ in da naj bi Mihajlović celo pobegnil iz Jugoslavije v Italijo" (1. 12., št. 235, str. 1).

3. ODNOS DO JUGOSLOVANSKE BEGUNSKE VLADE

Prosvetino poročanje o begunski vladi je po zamenjavi urednika – marca je Moleka zamenjal Garden – postalo še bolj kritično. V prispevku *Churchill o Jugoslaviji* je avtor povzel predsednikov govor iz parlamenta, v katerem je Churchill pohvalil Tita in kritiziral jugoslovansko vlado, ki da je “dovolj dolgo izrabljala propagandni aparat v korist sebi in tistim, ki bi radi igrali tirane na ozemlju jugoslovanskih narodov” (3. 3., št. 45, str. 2).

V prispevku *Triletnica junaškega odpora* je Anton Garden (glede na to, da je do odstopa na 2. strani svoje komentarje kot odgovorni urednik objavljala Ivan Molek, lahko sklepam, da je na istem mestu po njegovem odstopu objavljala Anton Garden) orisal boj jugoslovanskega naroda in krivdo za hitri poraz Jugoslavije pripisal “jugoslovanski fašistični vladi, ki je bila do mozga korumpirana in se kot taka ni brigala za obrambo dežele, temveč je skrbela za kasto svojih parazitov” (30. 3., št. 64, str. 2). V nadaljevanju ji je očital, da je sicer uspešno “vse do septembra minulega leta tajila resnični značaj odpora v Jugoslaviji in njegove zasluge pripisovala Mihajloviću, je resnica vendarle prišla na dan in Petrova vlada, ki zdaj vedri na zelo šibkih nogah v Kairu, se je znašla v skrajno težkem položaju” (prav tam).

V članku *Dogovor med Jugoslavijo in Italijo* je avtor opisal dogovor o sodelovanju med premierom Badogliem in Titom ter med drugim citiral dr. Josipa Smodlaka, zunanjega ministra v Titovi vladi, ki je dejal, da se “ubežna vlada kralja Petra ne zanima za dobavljanje življenjskih potrebščin prebivalcem izropane Jugoslavije, ter da se za njihovo trpljenje ne briga” (14. 4., št. 75, str. 2). Garden se je strinjal s Smodlakom in dodal, “da se ubežna jugoslovanska vlada briga le za interese tistih Jugoslovancev, ki sedaj vedrijo v inozemstvu medtem ko vlečejo mastne plače iz jugoslovanskih rezerv v inozemstvu, katere je skupaj spravilo izgarano jugoslovansko ljudstvo” (prav tam).

V prispevku *Kampanja strašenja* je urednik spregovoril o gonji proti SANS-u in osvobodilni fronti, ki jo je po njegovem mnenju izvajal pater Ambrožič, navodila pa dobival iz Ljubljane in Londona od jugoslovanske vlade. Garden jo je označil za “londonsko skupino jugoslovanskih čaršijcev in klerofašistov” (21. 4., št. 80, str. 2).

V prispevku *Peter se skuša rešiti* je Garden kraljevo odločitev o odstavitvi Konstantina Fotića označil kot poskus reševanja “zelo omajanega trona” (16. 6., št. 118, str. 2), in izrazil prepričanje, da je bil kralj le “orodje velikosrbskih hegemonistov. Vse njegove vlade /.../ so se med inozemstvom popolnoma diskreditirale, med križanim ljudstvom v Jugoslaviji pa so

bile naravnost osovražene” (prav tam). Po avtorjevem mnenju so vlade “pokazale vso svojo bankrotiranost. /.../ sanjale in kovale načrte ne za novo niti za obnovljeno Jugoslavijo, marveč za Velesrbijo” (prav tam).

V članku *Sporazum med Titom in Šubašičem* je avtor ugotovil, da “zamejne vlade /.../ v resnici ni, odkar je kralj razpustil Purićevo vlado” (29. 6., št. 127, str. 2), in dodal, da sta “oficielna predstavnika Jugoslavije le kralj in njegov premier Šubašić” (prav tam).

Novo nastali Šubašičevi vladi je izrazil svojo podporo tudi urednik, ko je zapisal, da je vlada “predstavnicca zmernih in levičarskih elementov, ki delujejo na vsej črti za zgraditev nove Jugoslavije na principu demokratične federativne države” (12. 7., št. 135, str. 4).

Prosveta je v letu 1944 še bolj ostro kritizirala ravnanje in delovanje jugoslovanske begunske vlade, kar pa niti ni presenetljivo. Draža Mihajlović, mož, ki ga je vlada hvalila in zagovarjala, se je iz narodnega junaka spremenil v izdajalca in vojnega zločinca. Partizani, ki jih je begunska vlada poniževala in zaničevala, pa so postali svetel zgled drugim okupiranim narodom ter dobili podporo in pomoč ne le od angleške, ampak tudi od ameriške vlade.

1945

1. ODNOS DO KOMUNISTIČNEGA GIBANJA IN PARTIZANOV V MATIČNI DOMOVINI

Vojna se je bližala koncu, prav tako pa je bila blizu zavezniška zmaga. Nemčija s Hitlerjem na čelu je bila na kolenih. Tudi v Jugoslaviji so partizani bojevali zadnje bitke. Najbrž je Prosveta tudi zato bolj kot njihovim bojem s sovražniki na začetku leta posvečala pozornost polemiki o partizanskem gibanju, ki se je konec leta 1944 razvila med bivšim in aktualnim urednikom. Medtem ko je Ivan Molek vztrajal pri tem, da je bilo partizansko gibanje že od začetka “v interesu Stalinove diktature” (3. 1., št. 2, str. 4), je bil Anton Garden popolnoma drugačnega mišljenja: “Osvobodilno gibanje ima v svojem temeljnem programu in načelih slično jugoslovansko federativno republiko kot jo je v zadnji vojni propagiralo v Ameriki JRZ. /.../ To je jasno načrtano v bihaškem programu OF. Tega programa se do danes trdno drže vsi voditelji, OF in vse skupine, ki tvorijo to junaško in sploh po idealizmu, žrtvam in demokratični orientiranosti največje gibanje v vsej Evropi” (prav tam). Po njegovem mnenju

bi bila usoda Jugoslavije brez Osvobodilne fronte zapečaten; zapisal je, da je “v najtemnejših dneh vstala velika osvobodilna fronta, ki se ni samo junaško borila proti okupatorju, marveč je tudi visoko dvignila zastave Nove Jugoslavije” (prav tam).

Urednik je v tretjem odgovoru na Molekovo pismo, ki pa v Prosveti ni bilo objavljeno, ugotovil, “da brez takega osvobodilnega gibanja, kot se je razvilo v Jugoslaviji, pod vodstvom velikega Tita, bi bila usoda Jugoslavije skoraj gotovo zapečaten in z njo vred lahko tudi usoda Slovenije” (10. 1., št. 7, str. 4), in dodal, da bi “brez osvobodilnega gibanja, to je z zmago Mihajlovića, po vojni zopet prišla na krmilo države velesrbska klika” (prav tam).

V četrtem odgovoru na Molekovo pismo je Garden zavrnil njegove očitke. Molek je namreč trdil, “da je Garden povsod kritičen do Stalinove politike, ko pa se začne pogovor o Jugoslaviji, kar pozabi na Stalina” (17. 1., št. 12, str. 4). Priznal pa je, da se zaveda Stalinovega vpliva Jugoslaviji in se ga boji, a hkrati dodal, da se je Rusija, potem ko so četniki začeli napadati partizane, “postavila na stran slednjih, sploh na stran vse osvobodilne fronte” (prav tam), in da “ne more obsojati sovjetske politike napram Jugoslaviji” (prav tam), saj je bila “progresivna in prijateljska” (prav tam).

Kljub vsem Gardnovim dokazom glede demokratičnosti partizanov je bil Molek še vedno prepričan, da partizani predvsem zaradi komunističnega vodstva niso bili prav nič demokratični, ampak totalitarni, in dodal: “Jaz sem vedno nasprotoval in še vedno nasprotujem vsakemu totalitarstvu, komunističnemu, kakor fašističnemu in katoliškemu” (19. 1., št. 12, str. 4). Razložil je, da ne more “podpirati partizanov iz demokratično socialističnih razlogov, ker načelno odklanja vsako totalitarstvo” (prav tam).

Ivan Molek je Gardnove trditve, da je informacije o dogajanju v Jugoslaviji dobival od jugoslovanske begunske vlade, zavrnil in poudaril, da je “največ informacij o položaju v Jugoslaviji dala /.../ partizanska propaganda sama” (22. 1., št. 15, str. 4). Gardnu pa očital, da je prav to “partizansko propagando iz tega ali onega vzroka pogoltnil s kožo, lasmi in dlako vred” (prav tam), on (Molek) pa jo je “položil na mizo in jo dobro analiziral s svojim merilom” (prav tam). Ugotovil je, da so partizani nastali šele jeseni 1941, pa čeprav je bila Jugoslavija napadena aprila 1941 – menda zato, ker je bila Rusija napadena junija, pred to invazijo pa so komunisti v Jugoslaviji govorili, “da je vojna med Nemčijo in Anglijo

imperialistična in se norčevali iz obrambe pred fašisti in naciji” (prav tam). Po njegovem mnenju je Tito iz Rusije prišel šele avgusta 1941, in sicer zato, da bi organiziral osvobodilno gibanje, katerega namen pa menda ni bil osvoboditev Jugoslavije, ampak da “partizanska agresivnost potegne čimveč nemških divizij v Jugoslavijo in na ta način jih pojde toliko manj v Rusijo” (prav tam).

Anton Garden je zbodel Moleka, da očitno po njegovem mnenju in prepričanju podobno mislečih ljudi “osvobodilno gibanje v Jugoslaviji od vrha do tal ni nič drugega kot gol komunizem najbolj pošastne vrste, da ne počenjajo nič drugega kot ropajo in more in požigajo in nedolžne ljudi žive zakopavajo v grobove, pa režejo ušesa in nosove” (22. 1., št. 15, str. 4). Garden sicer ni zanikal dejstva, da so partizani zagrešili nekatera grozodejstva, vendar je Moleku hkrati očital, da “obsoja le partizane /.../ čisto pa ignorira grozodejstva, ki jih vrše domači kvizlingi v družbi in službi barbarskega okupatorja” (prav tam). Sicer je priznaval, da so tudi med partizani “propalice” (prav tam), ki pa jih po njegovem mnenju lahko najdemo povsod, tudi v cerkvi.

Medtem ko je bil Garden prepričan, da se “komunisti na vsej črti obnašajo demokratično v teoriji in praksi” (22. 1., št. 15, str. 4), pa je Molek trdil, da je “partizanska pesem o demokraciji še vedno le na papirju” (23. 1., št. 16, str. 3), in partizanom očital, da so svobodo tiska in govora “zadavili prvo uro, ko so dobili Belgrad pod svojo kontrolo” (prav tam). Molek je še izrazil bojazen, da bo “nova Jugoslavija /.../ nova le po imenih, drugo pa ostane vse po starem oziroma bo slabše” (prav tam).

Po Molekovem mnenju Garden “zelo pretirava /.../ v svojem hvalospevu o herojstvu partizanov. V tem slavospevu je veliko več pretiranosti, kot je bilo v jugoslovanski uradni propagandi o Mihajlovičevih četnikih” (25. 1., št. 18, str. 4). Molek je sicer verjel, da so “partizani pobili veliko Nemcev in Italijanov, veliko fašistov in nacijev” (prav tam), kljub temu pa se je še vedno spraševal “katerih so pobili več, nacifašističnih okupatorjev ali domačinov, ki se jim niso slepo podali?” (prav tam).

Medtem ko je Garden očital Moleku, da bi, če bi “ne videl samega boljševiskega terorja v Jugoslaviji, ki živi bolj v domišljiji nasprotnikov osvobodilnega gibanja kot v realnosti, bi mogoče videl v tem zgodovinskem gibanju še kaj drugega kot samo zlo” (25. 1., št. 18, str. 4), pa ga je Molek zbodel, da “vidi v komunistih Jugoslavije pristne demokrate in velike

naprednjake, ki bodo s svojimi pristaši vred, oportunisti in totalitarci vsake vrste, ustvarili iz monarhične in reakcionarne Jugoslavije pristno demokratično federacijo” (26. 1., št. 19, str. 4), medtem ko je Molek v njih videl “le to kar so bili, ko so se zapisali Stalinu - machiavellianci /.../ nazadnjaki” (prav tam).

Garden je po številnih polemikah in pisnih razpravljanjih z bivšim urednikom glede partizanov, komunistov in osvobodilnega gibanja ugotovil, da je bil “nekdo v veliki zmoti. Ali smo to mi /.../ ki vidimo v osvobodilnem gibanju v starem kraju nekaj resnično velikega, ali so pa /.../ ljudje, ki vidijo in obsojajo le terorizem in banditstvo partizanov, ne pa kvizlingov in belogradistov” (prav tam).

2. ODNOS DO ČETNIKOV

V eni izmed naslovnih vesti je avtor zapisal, da je jugoslovanska državna komisija vključila generala Mihajlovića “v seznam vojnih zločincev” (6. 3., št. 46, str. 1), saj naj bi imela “neovrgljive in nesporne dokaze, da je imel Mihajlović preko njemu podrejenih častnikov tesne zveze z nemškimi in italijanskimi invaderji in da je sodeloval z njimi pri zatiranju in uničevanju ljudstva v njegovi borbi za svobodo” (prav tam).

Prosveta je objavila pismo Jamesa Černeta, bivšega duhovnika, ki je zadnji dve leti vojne preživel v nemškem ujetništvu. Černe je med drugim zapisal: “Tako po razsulu Jugoslavije se je začul glas Mihajlovića in njegove uporne vojske po celem balkanskem polotoku. Njegovo ime je oznanjevalo upanje in rešitev Jugoslavije. Nesmrtno je imelo ostati njegovo ime, da se ni naslanjal na direktive londonske vlade, katere namen je bil vseskozi nadaljevati načrt velikosrbske politike. /.../ Zaradi nezdrave politike v Ljubljani in v Londonu je prišlo na površje partizanstvo, ki je združilo vse odporne sile v Osvobodilni fronti /.../ Mihajlovićeva zvezda je zašla in Tito je stopil na njegovo mesto /.../” (7. 3., št. 47, str. 1).

3. ODNOS DO JUGOSLOVANSKE BEGUNSKE VLADE

Novembra 1944 sta Tito in Ivan Šubašić podpisala sporazum, na osnovi katerega naj bi nastala nova vlada, v kateri naj ne bi bilo partizanom sovražnih elementov. Večmesečne poskuse oblikovanja omenjene vlade in kraljevo nasprotovanje temu je budno spremljala tudi Prosveta. Kot je v prispevku Petrova revolucija zapisal Garden, je “mladi kralj Peter

/.../ v svoji palači insceniral pravcato revolucijo proti svoji vladi, kateri načeljuje Šubašić /.../ Menda je hotel pokazati, da je še kralj, čeprav mi ne damo piškavega oreha za njegov prestol” (16. 1., št. 11, str. 2). Po urednikovih besedah je kralj po posvetu s svojim dvorskim svetom, ki so ga sestavljali “velesrbski reakcionarji” (prav tam), začel nasprotovati pogodbi, ki sta jo sklenila Šubašić in Tito (in ki je priznavala OF in določala novo državno formo – republiko). Kot je zapisal urednik, je bil kralj še prav posebej “proti takemu regenstvu, o kakršnem sta se sporazumela Tito in Šubašić /.../ je tudi proti temu, da bi Osvobodilna fronta dobila neomejeno legislativno oblast /.../. Peter je tudi rekel, da je on za bolj reprezentativno vlado, kot je Osvobodilna fronta in sicer za tako vlado, v kateri bi bile zastopane vse politične stranke” (prav tam). Urednik se je v nadaljevanju članka ponorčeval iz kralja, ki da se je “kar čez noč spremenil v največjega jugoslovanskega demokrata” (prav tam). Dodal je, da je Peter “začel kar čez noč insistirati na demokratiziranje nove jugoslovanske vlade” (prav tam), in pripomnil, da so “Peter in njegovi reakcionarni svetovalci čisto pozabili, da so jugoslovanski diktatorji razpustili vse politične stranke, razen svoje že sedem let pred Hitlerjevimi zapaljenjem Evrope in Sveta. Starorežimovci s to potezo poskušajo rešiti, kar se rešiti da” (prav tam).

Svoje nasprotovanje staremu režimu je urednik pokazal tudi v prispevku *Ruvanje kraljevašev*, v katerem je med drugim zapisal, da si je od vseh “balkanskih kronanih parazitov /.../ zadnje čase kralj Peter začel najbolj prizadevati in intrigirati, da se vrne na svoj tron v Beograd /.../ Znano je nam, da njegova klika na vse načine intrigira že štiri leta za obranitev srbskega trona, kar bi pomenilo povratek srbske nadvlade in obnovo starega režima v Jugoslaviji, če bi se ta nakana posrečila” (2. 5., št. 86, str. 4).

Urednik je izrazil zadovoljstvo ob nastanku nove vlade, ki je “bila /.../ sestavljena v Belgradu na podlagi Tito - Šubašićevega sporazuma” (15. 3., št. 93, str. 2). Po njegovem mnenju je bila vlada, ki je bila sicer le provizorična, “povsem demokratična – toliko demokratična kot more biti kakšna provizorična vlada v podobnih okoliščinah” (prav tam).

Tiste, ki so se zaradi komunistične usmerjenosti nove oblasti bali komunistične diktature, pa je pomiril z naslednjimi besedami: “Če bi Tito hotel zgraditi komunistično diktaturo v Jugoslaviji, bi jo moral tudi odkrito propagirati in graditi svoje politično gibanje – osvobodilno fronto – na boljševiskih teorijah proletarske diktature /.../ Ampak Tito in sploh vse osvobodilno gibanje širom Jugoslavije govori povsem drugačen jezik, orientira ljudske

mase v povsem drugačno smer, kot so jih /.../ ruski boljševiki pod Leninovim vodstvom. Vse osvobodilno gibanje je zgrajeno /.../ na konceptih najširše ljudske demokracije in svobode” (28. 3., št. 62, str. 4).

5. ZAKLJUČEK

Z opisano vsebinsko analizo lahko potrdimo, da sta na poročanje Prosvete o dogajanju v Jugoslaviji med drugo svetovno vojno vplivali dve stvari: usmeritev ameriške uradne politike in usmeritev glavnega urednika. Ameriška vlada je do leta 1943 vneto in brez pomislekov podpirala jugoslovansko begunsko vlado, Draža Mihajlovića in njegove četnike. Tudi potem, ko jim je odtegnila podporo, je partizanom in Titu tudi zaradi njihove komunistične usmeritve nudila le vojaško podporo. Na poročanje Prosvete pa ni vplivalo le uradno stališče ameriške politike, ampak tudi usmerjenost urednikov. Ker je bil Ivan Molek izrazit nasprotnik vsakršnega komunizma, je vse do odstopa z mesta urednika napadal in kritiziral partizane ter podpiral begunsko vlado, četnike in Dražo Mihajlovića, pa čeprav je zagovarjal ustanovitev jugoslovanske republike. Njegov naslednik Anton Garden pa je prav tako goreče podpiral partizane in osvobodilno gibanje. Kljub temu, da je osebno nasprotoval Stalinu in njegovi komunistični diktaturi, jugoslovanskega komunizma ni uvrščal med diktature; nasprotno, bil je prepričan, da gre za demokratično gibanje.

Prosveta je med drugo svetovno vojno – po letu 1943 – spremenila svoj odnos do komunističnega gibanja v matični domovini. To se je zgodilo predvsem po zaslugi informacij o NOB-ju, ki so jih svetovni javnosti posredovali Louis Adamič, drugi slovenski izobraženci ter člani angleških misij pri četnikih in partizanih.

Z analizo Prosvetinih prispevkov o komunistih, partizanih, četnikih in jugoslovanski begunski vladi sem ugotovila, da je bila Prosveta do leta 1943 izrazito proti komunistično usmerjena, in da je prav v letu 1943 začela spreminjati svoj odnos do komunističnih idej v matični domovini, torej se je moja hipoteza potrdila.

Prosveta v letih 1939 in 1940 sicer ni napadala jugoslovanskih komunistov, pravzaprav jih je redko omenjala, je pa zato kritizirala komuniste drugih dežel. Čeprav je začela Komunistična partija Jugoslavije takoj po napadu pripravljati upor – po nemškem napadu na SZ je ta izbruhnil po vsej državi –, je svetovna javnost tudi in predvsem po zaslugi angleške, ameriške in jugoslovanske vlade, ki so podpirale četnike, za partizane izvedela šele leta 1942, ko so o njihovih aktivnostih poročali agenti, ki jih je angleška vlada poslala k četnikom. Prosveta je leta 1941 in 1942 vse partizanske uspehe pripisovala četnikom,

jugoslovanske komuniste pa takrat, ko jih je omenjala, le napadala in kritizirala. Hkrati je podrobno poročala o »junaštvu« četnikov in o njihovem voditelju Draži Mihajloviću.

Opazna sprememba v odnosu Prosvete do partizanov in komunistov na eni ter četnikov in begunske vlade na drugi strani se je zgodila leta 1943, ko je Prosveta v prispevkih besedo četnik pogosto nadomestila z besedo gverilec, pa tudi število člankov, v katerih so avtorji hvalili Dražo Mihajlovića, se je precej zmanjšalo. Prav tako časnik ni več tako pogosto objavljajl govorov članov begunske vlade; je pa zato začel najprej občasno, nato pa vse pogosteje omenjati partizane in njihove boje z okupatorjem. Kljub uradnemu stališču SNPJ, da podpre osvobodilno gibanje, je Ivan Molek še naprej napadal partizane in ni priznaval pomembnosti njihovega boja proti okupatorju. Zato se je sprl z glavnim odborom SNPJ, kar je na koncu pripeljalo do njegove zamenjave. In čeprav je Anton Garden glavni urednik uradno postal šele marca 1944, je zaradi drugačnega poročanja Prosvete o partizanih postalo jasno, da je uredniški stolček prevzel že konec leta 1943. Takrat je namreč začel časnik pozitivno pisati o partizanih, česar pa Ivan Molek zagotovo ne bi odobral.

V zadnjih dveh letih vojne se je Prosvetino stališče do četnikov, partizanov in komunistov ter do jugoslovanske begunske vlade še bolj spremenilo. Četniki so iz narodnih herojev postali izdajalci in vojni zločinci, vlada je bila pogosto označena kot "velikosrbska klika", komunisti pa so iz totalitarcev postali demokrati.

6. LITERATURA

- ◆ ADAMIČ, Louis (1983): Moja rodna dežela. Založba Borec. Ljubljana.
- ◆ AMON, Smilja (1996): Tisk in politika v Jugoslaviji (1918 – 1941). Fakulteta za družbene vede. Ljubljana.
- ◆ ARNEŽ, Janez A. (1998): Slovenski tisk v ZDA in Kanadi 1940 – 1997. Studia Slovenica. Ljubljana – Washinton.
- ◆ BAJEC, Jože (1980): Slovensko izseljensko časopisje 1891 – 1945. Slovenska izseljenska matica. Ljubljana.
- ◆ BAUER, Lt - Colonel E. (1984): The history of world war II. The full story of the world's greatest conflict. The Military press. New York.
- ◆ BILANDŽIĆ, Dušan (1980): Zgodovina socialistične republike Jugoslavije. Partizanska knjiga. Ljubljana.
- ◆ ĐONLAGIĆ, Ahmet in drugi (1967): Yugoslavia in the Second World war. Međunarodna štampa.
- ◆ ENCIKLOPEDIJA DRUGE SVETOVNE VOJNE (1982). Založba Borec. Ljubljana.
- ◆ ENCIKLOPEDIJA SLOVENIJE. Mladinska knjiga. Ljubljana; 1. knjiga A - Ca (1987), 2. knjiga Ce – Ed (1988), 3. knjiga Eg – Hab (1989), 5. knjiga Kari – Krei (1991), 7. knjiga Marin – Nor (1993), 9. knjiga Plo – Ps (1995), 14. knjiga U – We (2000), 15. knjiga Wi – Ž (2001).
- ◆ HOPTNER, Jacob B. (1973): Jugoslavija u krizi 1934 – 1941. Otokar Keršovani. Rijeka.
- ◆ KRONIKA XX. STOLETJA. Dogodki in osebnosti (1992). Mladinska knjiga. Ljubljana.
- ◆ KLEMENČIČ, Matjaž (1987): Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji: naseljevanje, zemljepisna razprostranjenost in odnos ameriških Slovencev do stare domovine od sredine 19. stoletja do konca druge svetovne vojne. Založba Obzorja. Maribor.
- ◆ LEKSIKON CANKARJEVE ZALOŽBE (1987). Cankarjeva založba. Ljubljana. Peti natis.
- ◆ MALA SPLOŠNA ENCIKLOPEDIJA. DZS, Prosveta. Ljubljana, Beograd. 1. knjiga A – G (1973), 2. knjiga H – O (1975).
- ◆ MESSENGER, Charles (1986): Conflict in the 20th century. The second world war. Aladdin Books Ltd. London.
- ◆ MIHAILOVIĆ, Vuko (1984): Propaganda i rat. Vojnoizdavački zavod. Beograd.

- ◆ MOLEK, Ivan (1979): Slovene immigrant history 1900 – 1950. Mary Molek Inc. Dover, Delaware.
- ◆ OPĆA ENCIKLOPEDIJA JUGOSLAVENSKOG LEKSIKOGRAFSKOG ZAVODA. Leksikografski zavod. Zagreb. 1. knjiga A – Bzu 1977, 6. knjiga Nih – Ras 1980.
- ◆ OXFORDOVA ENCIKLOPEDIJA ZGODOVINE OD 19. STOLETJA DO DANES (1993). DZS. Ljubljana. 2. knjiga.
- ◆ PACOR, Mario (1971): Zgodovina revolucij XX. stoletja. Druga knjiga – Evropa. Komunist. Ljubljana.
- ◆ PAVLOWITCH, K. Stevan (1999): A history of the Balkans 1804 – 1945. Addison Wesley Longman. London, New York.
- ◆ PETRIČ, Jerneja (1982): Naši na tujih tleh. Antologija književnosti Slovencev v Severni Ameriki. Cankarjeva založba, Slovenska izseljenska matica. Ljubljana.
- ◆ POVIJEST SVIJETA, OD POČETKA DO DANAS (1990). Naprijed. Zagreb. Druga izdaja.
- ◆ PIRJEVEC, Jože (1995): Jugoslavija. Nastanek, razvoj in razpad Karadjordevičeve in Titove Jugoslavije. Založba Lipa. Koper.
- ◆ PRUNK, Janko (1986): Slovenski narodni programi. Narodni programi v slovenski politični misli od 1848 do 1945. Društvo 2000. Ljubljana.
- ◆ PRUNK, Janko (1998): Kratka zgodovina Slovenije. Založba Grad. Ljubljana.
- ◆ REPE, Božo (1995): Naša doba. Oris zgodovine 20. stoletja. Učbenik za 4. razred gimnazije. DZS. Ljubljana.
- ◆ ROBERTS, Walter R. (1987): Tito, Mihajlović and the Allies. Duke University Press. Durham.
- ◆ SLOVENSKA KRONIKA XX. STOLETJA 1941 – 1995 (1996). Nova revija. Ljubljana.
- ◆ STRUGAR, Vlado (1980): Jugoslavija 1941 – 1945. Partizanska knjiga. Ljubljana.
- ◆ SVETOVNA ZGODOVINA (1976). Cankarjeva založba. Ljubljana.
- ◆ ŠLEBINGER, Janko (1937): Slovenski časniki in časopisi (bibliografski pregled od 1797 – 1936). Ljubljana.
- ◆ VREG, France (2000): Politično komuniciranje in prepričevanje. Fakulteta za družbene vede. Ljubljana.
- ◆ ČEPIĆ, Zdenko (1979): Zgodovina Slovencev. Cankarjeva založba. Ljubljana.

INTERNETNI VIRI:

- ◆ <http://zhukov.mitsi.com/Kursk.htm>
- ◆ <http://www.history.navy.mil/photos/events/wwii-pac/midway.htm>
- ◆ <http://www.moljac.hr/biografije/ljotic.htm>
- ◆ <http://www.s-3gim.mb.edus.si/timko1/2f2002/NOB/Sanela/Celotna%20seminarska.htm>
- ◆ http://www.mfa.gov.yu/History/ministri/Mgrol_e.html
- ◆ http://en.wikipedia.org/wiki/world_war_II
- ◆ <http://www.mszs.si/slo/ministrstvo/publikacije/znanost/mzt/raziskovalec/1999-2/Clanek13.htm>
- ◆ <http://www.rtv slo.si/dobrojutro/dogodki.php?read=06-07>
- ◆ http://www.mladina.si/tednik/200342/clanek/slo-tema--igor_mekina/index.print.html-12
- ◆ <http://www.rtv slo.si/dobrojutro/dogodki.php?read=11-29>
- ◆ <http://www.rtv slo.si/dobrojutro/dogodki.php?read=11-26>

7. ČASOPISJE

- ◆ PROSVETA. Glasilo SNPJ, Chicago. Vse številke letnikov 1939, 1940, 1941, 1942, 1943, 1944, 1945 (vse številke od 2. 1. do 31. 5.)

8. PRILOGE

PRILOGA A: Slovensko časopisje, ki je med 2. svetovno vojno izhajalo v Združenih državah Amerike (IZBOR):

1. AMERIKANSKI SLOVENEK (Chicago, 3. september 1891 –)

° *Bibliografski opis*

Prvi slovenski časopis v Združenih državah Amerike. Do leta 1912 je izhajal enkrat na teden, do leta 1920 dvakrat tedensko, nato je spet postal tednik do leta 1924, ko je Amerikanski Slovenec izhajal štirikrat tedensko. 171 številk kasneje je postal dnevnik, kar je ostal vse do leta 1943, ko je ponovno začel izhajati dvakrat tedensko in tako izdajo obdržal do konca vojne. Nekateri njegovi uredniki so bili: Anton Murnik, Josip F. Buh, Matija Šavs. (Bajec, 1980: 12)

° *Značaj in idejna usmeritev časopisa*

Amerikanski Slovenec je bil katoliški list. Njegov namen je bil, kot je v uvodniku prve številke zapisal urednik, “*v prvi vrsti združenje vseh ameriškanskih Slovencev, ker le z združenimi močmi de moremo ponašati kot narod in braniti se potujčenja. List bode slovenskemu ljudstvu ne samo v zabavo in kratek čas, ampak tudi v korist v oziru dela in zaslužka in tako zboljšanja materialnega stanja naših rojakov*” (Arnež, 1998: 28).

Po Bajčevem mnenju je “pomen Amerikanskega Slovenca predvsem v tem, da je kot prvi slovenski časnik prevzel pionirsko vlogo združevanja ameriških Slovencev, ki so bili do tedaj prepuščeni popolnoma sami sebi” (Arnež, 1998: 30).

2. GLAS NARODA (New York, 27. 9. 1893 – New York, 24. 10. 1963)

° *Bibliografski zapis*

Od nastanka do leta 1898 tednik, od julija 1898 je izhajal dvakrat tedensko, od decembra 1901 trikrat na teden, septembra 1903 pa je postal dnevnik. Septembra 1940 je začel izhajati le petkrat tedensko, januarja 1950 pa trikrat na teden, marca 1963 je ponovno postal tednik. (Arnež, 1998: 32–33) Glas naroda je bil najbolj razširjen slovenski časopis v ZDA, kot

dnevnik je izhajal v nakladi 14.000 izvodov. Poleg Franka Sakserja in Ane Krasne - Praček so list urejali oz. pomagali urejati Anton Logar, Josip Rems, Anton Murnik, Viktor Valjavec, Srečko Dolinar, Ivan Podgoršek, Bert Lakner, Gilbert Potrato, Janez Terček, Ignac Hude in John Boštjančič. Leta 1916 je bil nekaj mesecev urednik Louis Adamič. (Bajec, 1980: 14–15)

° Značaj in idejna usmeritev časopisa

Glas naroda je bil od začetka delavski list z zmerno politično usmerjenostjo. Pomembno vlogo je imel med drugo svetovno vojno in po njej, ko se je zavzemal za vsestransko pomoč Jugoslaviji. (Enciklopedija Slovenije, 1989: 231)

3. ENAKOPRAVNOST (Cleveland, 6. 4. 1918 – Cleveland, 1. 4. 1957)

° Bibliografski zapis

Slovenski dnevnik v Clevelandu. Sprva ga je izdajala korporacija tiskovne družbe Enakopravnost, pozneje pa Ameriško-jugoslovanska tiskovna družba. Prvi urednik je bil Janko Rogelj, nato so sledili Louis Truger, Zvonko Novak, Anton Šabec, Vatroslav Grill, Ivan Jontez, ponovno Šabec in Grill, Ivan Boštjančič, Lojze Čampa in nazadnje znova Grill. (Bajec, 1980: 60–61)

° Značaj in idejna usmeritev časopisa

V začetku je bila Enakopravnost neodvisen, napredno usmerjen list, od leta 1925 do 1930 tudi uradno glasilo Slovenske svobodomiselne podporne zveze. Zaradi svoje naprednosti je bila med letoma 1934 in 1941 v Jugoslaviji prepovedana. Tudi med drugo svetovno vojno in po njej je vztrajala na naprednih stališčih in organizirala pomoč rojakom v domovini. (Enciklopedija Slovenije, 1989: 39)

4. AMERIŠKA DOMOVINA (Cleveland, 5. 6. 1908 –)

° Bibliografski zapis

Do leta 1919 je izhajala pod imenom Amerika oziroma Clevelandska Amerika. Uredniki so bili F. Javh, Leo Zakrajšek, L. Pirc, od leta 1941 James Debevec. Zdaj jo ureja Rudolph Susel, profesor zgodovine. List je bil sprva tednik, kasneje je izhajal dvakrat na teden, od

leta 1929 je dnevnik. Zdaj je edini slovenski list v ZDA, ki izhaja dvakrat tedensko. (Enciklopedija Slovenije, 1987: 58)

° *Značaj in idejna usmeritev časopisa*

Med prvo svetovno vojno se je list približal stališčem Jugoslovanskega odbora, med vojnama je zagovarjal režim kralja Aleksandra, med drugo svetovno vojno pa podpiral akcijo Zveze Slovenskih župnij. Od leta 1945 je pod vplivom politične emigracije.

5. NOVA DOBA (New York, 7. 1. 1925 –)

° *Bibliografski opis*

Tednik. Najprej je izhajal v New Yorku, od leta 1926 pa v Clevelandu. Do leta 1941 je imel list podnaslov Uradno glasilo Jugoslovanske katoliške jednote, potem pa se je ta spremenil v Uradno glasilo ameriške bratske zveze (Bajec, 1980: 75). Prvi urednik Nove dobe je bil A. Terbovec, nato jo je od leta 1957 do 1959 urejal V. Grill, do leta 1979 pa Julia Pirc.

° *Značaj in idejna usmeritev časopisa*

Nova doba je obravnavala vprašanja slovenskih izseljencev v Združenih državah Amerike. Med drugo svetovno vojno je podpirala OF in združeno Slovenijo v okviru jugoslovanske skupnosti.

6. ZARJA (Chicago, julij 1929 –)

° *Bibliografski opis*

Mesečnik. Glasilo Slovenske ženske zveze v ZDA. Prvo leto je revijo urejala Marie Prisland, za njo Julia Gottlieb (1930–1933), nato Josephine Račič (1933–1952), od leta 1952 jo ureja Corinne Novak - Leskovar. (Arnež, 1998: 54–55)

° *Značaj in idejna usmeritev časopisa*

Predsednica Marie Prisland je v prvi številki Zarje zapisala, da bo revija širila izobrazbo in slogu med Slovenkami, razkropljenimi po ZDA. Sprva je izhajala v slovenskem jeziku, po letu 1935 pa so začeli uvajati angleške strani. Zdaj ima revija le še 1 ali 2 strani v slovenščini. Zarja večinoma objavlja poročila o delu društev, vključenih v zvezo, spodbuja k

ohranjanju slovenske etnične dediščine in poročja o pomembnejših dogodkih v Sloveniji. (Enciklopedija Slovenije, 2001: 71)

7. MLADINSKI LIST (Chicago, julij 1922 –)

° Bibliografski opis

Mladinski mesečnik, ki ga izdaja SNPJ v Imperialu (Pensilvanija), namenjen pa je otrokom članov SNPJ. Med ustanovitelji in uredniki mesečnika so bili uveljavljeni kulturni delavci in publicisti: Jakob in Katka Zupančič, Andrew Kobal, Louis Beniger, Ivan Molek. Od leta 1993 ga ureja Jay Sedmak, slovensko stran pa od leta 1997 Vida Košir. Mesečnik si je razmeroma zgodaj začel nadevati različna angleška imena. The Voice of Youth se imenuje od leta 1945. (Enciklopedija Slovenije, 2000: 306–307)

° Značaj in idejna usmeritev časopisa

Mlade Američane slovenskega rodu seznanja z dogajanjem v Sloveniji, s slovensko kulturo in posebej s književnostjo. Poročja tudi o delovanju mladinskih krožkov, ki delujejo v okviru posemeznih društev SNPJ. V jezikovnem koticu Let's learn Slovenian bralce seznanja z osnovami slovenskega jezika. (Enciklopedija Slovenije, 1993)

8. AVE MARIA (New York, 4. 3. 1909 –)

° Bibliografski opis

Prva številka je imela le 8 strani, njen urednik je bil pater Kazimir Zakrajšek. Od začetka list ni imel veliko naročnikov. To se je spremenilo leta 1913, ko je bilo v avgustovski številki objavljeno pismo na smrt obsojenega Franka Maliča, ki je pisal iz zaporov v Pittsburghu. Urednik je pismo ponatisnil v posebni brošuri, ki je izšla trikrat, v skupni nakladi 5000 izvodov (Arnež, 1998: 49–50). Sicer pa je list do leta 1917 izhajal enkrat mesečno, ko je postal polmesečnik in to ostal vse do leta 1925, ko je ponovno začel izhajati enkrat mesečno. Poleg patra Zakrajška so bili uredniki še Jurij M. Prunk, Hugo Bren, Aleksander Urankar, Bernard Ambrožič. (Bajec, 1980: 37)

° Značaj in idejna usmeritev časopisa

Že po naslovu sodeč je bila Ave Maria verski časopis.

9. PROLETAREC (Chicago, januar 1906 – Chicago, 6. 2. 1952)

° Bibliografski opis

Prvi urednik je bil Jože Zavertnik (do leta 1907), sledili so mu Ivan Molek, ponovno Zavertnik, Frank Petrič, Leo Zakrajšek, Frank Škof, Frank Šavs, Etbin Kristan in Frank Zaitz. List je bil sprva mesečnik, od oktobra 1907 do sredine leta 1950 pa tednik; sredi leta 1950 je začel izhajati le še dvakrat mesečno. (Bajec, 1980: 27–28)

° Značaj in idejna usmeritev časopisa

Proletarec je bil delavski list, glasilo Jugoslovanske socialistične zveze, pozneje tudi Prosvetne matice v Ameriki. Do konca izhajanja je ostal zvest socialističnim načelom. (Enciklopedija Slovenije, 1995: 371)

10. PROSVETA (Chicago, 1908 –)⁶¹

Poleg časopisnih publikacij, opisanih v tem poglavju, so med drugo svetovno vojno izhajali še naslednji listi:

Glasilo K.S.K. Jednote, Jugoslovanski izbor, Majski glas, Napredek, Naprej, Cankarjev glasnik, Novi svet, Glasilo slovenske dobrodelne zveze in Sloga.

PRILOGA B: Prosveta, 7. april 1941, str. 1, št. 68 (naslednja stran)

⁶¹ Več o Prosveti na straneh 26–28.